

BYGD FÖR BÖNDER, LAND FÖR STORMÄN

ELISABETH ALMGREN, *Uppsala universitet*,
ANDREAS HENNIUS, KERSTIN ÅBERG, *Upplandsmuseet*

Mitt på den uppländska slättbygden i Björklinge socken ligger den stora klarvattensjön Långsjön (se karta i förordet). Området runt sjön, har ur ett arkeologiskt perspektiv länge uppfattats som marginellt med få fornlämningar, i jämförelse med de rika bygderna kring Gamla Uppsala och Vendel. Men stämmer denna bild av området som en perifer obygd under forntiden?

Under tidig medeltid växte ett godscomplex fram runt sjön, dit några av Upplands mäktigaste män skrev sig. Väster om Långsjön, runt Björklinge finns ett rikt fornlämningsbestånd från järnåldern. Detsamma gäller i viss mån också den nordöstra delen där arkeologiska undersökningar har visat att Sävastaåns dalgång var tätbefolkad redan under bronsålder och äldre järnålder. Det verkar som att bilden av en marginell avkrok inte är oproblematisk och att denna utsaga snarast baseras sig på att få arkeologiska undersökningar utförts i området.

I denna artikel studerar vi området kring Långsjön från ett kombinerat bebyggelsearkeologiskt och miljöhistoriskt perspektiv för att söka förstå etableringen av de forntida boplatserna, miljöförutsättningarna för en kontinuerlig bosättning och framväxten av den medeltida högstatusmiljön. Vi har därför gått igenom registrerade fornlämningar och lösfynd från området och sammanfört dem med utgrävningsresultat samt med den vegetationshistoriska undersökningen från Långsjön.

Området runt Långsjön – centralt under medeltiden

Under medeltiden växer ett omfattande godscomplex fram i området runt Långsjön (se fig. 1). Godset utgjordes av tre separata huvuddelar; Ramsjö, Sätuna och Sandbro, som under medeltiden var i en släkts ägor, Sandbroätten. Frälsegodsen ligger i utkanten av den öppna jordbruksbygden, med god tillgång till åker- och äng (Rahmqvist 1978:48ff.). Sandbro omnämns första gången 1296 då Thorstanus de Sambro undertecknade ett brev. Torsten var riddare och en av sju ledamöter från Tiundaland i den tolvmananämnd som tillsattes för att utarbeta Upplandslagen. Torsten har beskrivits som stamfader för Sandbroätten, vilken var en betydande frälssläkt som blomstrade under 1300-talet men som dog ut på svärdssidan under 1400-talet. Då Sigurd Rahmqvist har studerat och beskrivit släktens historia i ett flertal artiklar görs här bara en mycket översiktlig presentation (se exempelvis Rahmqvist 1978 & 1996 eller Dutra Leivas & Rahmqvist 2005 och där anförd litteratur).

Sandbro

I de historiska källorna omnämns Sandbro första gången 1296 som Sambro. Förleden i namnet är enligt muntlig uppgift från SOFI ursprungligen ett ord för ”Samman” med oklar betydelse (Göth-

berg & Qviström 2002:6). Sandbrokomplexets omfattning under medeltiden framgår endast vid ett tillfälle, vid arvskiftet efter Elin Bengtsdotter 1432 (DMS 1:3:124ff. och där anförd litteratur). Förutom fäderneärvda gods i främst Östergötland låg under Sandbro torpen Stymmelbo, Juvansbo, Mårtsbo, Kambo, Lisselbo, Rippebo och Sjöboda i Björklinge socken samt Källbo och Lagrossla i Tensta socken. Vid bouppteckningen omnämns även torpet Helsingabodha. Registrerade fornlämningar i närområdet som kan tyda på en äldre historia på platsen är fåtaliga. Mellan godset Sandbro och Långsjöns södra spets, i övergångszonen mellan gammal jordbruksbygd och skogsmark, undersökte Upplandsmuseet 2004 resterna av ett mindre torp (Björklinge 314:1). Torpstugan finns inte med på några kartor, och ¹⁴C-dateringarna visar att den byggdes under sent 1200-tal. Av de underlydande torp som tillhör Sandbro och som räknas upp vid arvskiftet 1432, kan alla beläggas i kartmaterialet förutom Helsingebodha. Möjligheten finns att den undersöka torpstugan utgör resterna av detta torp (Dutra Leivas & Hennius 2006).

Sätuna

Namnet Sätuna skrevs 1370 Sætunom och är sammansatt av Sæ som betyder sjö och tun som betyder inhägnat område (Holmberg 1969:119). Platser med Tuna-namn har ofta haft en särställning i det förhistoriska samhället. Det råder dock olika uppfattning om i vilken omfattning de sammansatta Tuna-namnen kan knytas till centralfunktioner. Som namn på centralorter antas Tuna och namn på -tuna vara äldre än Husabyarna och -tuna-institutionen antas ha uppkommit redan under äldre järnålder (Wahlberg 2003:328ff.). Sätuna/Sommarängekomplexet bestod av två större byar; Sommaränge med åtta gårdar samt Sätuna med det intilliggande Lundbo. Till Sätuna hörde även ett antal mindre enheter på utmarken; Mjölänge, Kungsbo, Koksbo och Rossla. Till godset hörde även enstaka landbogårdar i Tibble och Nyby samt en okänd del av byn Fasma i Tensta sn (DMS 1:3:127 och där anförd litteratur; Rahmqvist 1978:58). Från Sätuna finns gamla uppgifter om fynd påträffade i gravhögar. Tyvärr finns inga

detaljerade beskrivningar över vare sig undersökning eller belägenhet (Upplands fornminnesförenings tidskrift 1877:181ff.). Inom ramen för projektet Arkeologi E4 Uppland undersöktes en medeltida gård vid Sommaränge skog, Viksta sn. Gårdslämningarna har tolkats som resterna efter Giplinghe, en gårdsenhet som omnämns i det historiska materialet under perioden 1323 till 1482 och kan knytas till Gregers Styrbjörnsson. Här hittades en större mangårdsbyggnad, en ekonomibyggnad, en stensyll till ett härbre samt ett mindre fähus. Till gårdsmiljön hörde även en smedja och en tegelugn (Schmidt-Wikborg 2006:101ff.).

Ramsjö

Ramsjö kan följas tillbaka till 1450-talet i de historiska källorna. 1457 skrevs namnet Ramsøge och 1540 Ramshöge. Det är troligt att byn fått sitt namn efter de stora gravhögar som finns på platsen och som av tradition kallas Kungshögen respektive Jarlahögarna. Godsets omfattning framgår i ett arvskiftesbrev från 1500 och består då av Ramsjö (4 gårdar), med det närliggande Hellanda (nu i Skuttunge sn) samt enheterna Snugga, Hedhen (troligtvis det som senare kallas Skommarbo) Täbo, Backbo, Långängen, Södervissjö, dessutom ingick det oidentifierade Svdherstabode (DMS 1:3:122f. och där anförd litteratur; Rahmqvist 1978:51ff.).

Lindholmen och Nynäs

Två av Torstens barnbarn Torsten och Gregers Styrbjörnsson har satt tydliga spår i landskapet runt Långsjön. I norra spetsen av sjön finns Raä 290 som utgörs av resterna efter det befästa stenshuset Lindholmen. Detta uppfördes troligtvis av Gregers Styrbjörnsson under 1300-talets mitt. Gregers dubbades till riddare 1348, troligtvis i samband med det ryska fälttåget och hans son Magnus Gregersson skrev sig år 1365 till Lindholmen (DMS 1:3:118 och där anförd litteratur; Rahmqvist 1978:64ff.). På Långsjöns östra strand uppförde Torsten Styrbjörnsson under 1350-talet stenshuset Nynäs (Björklinge 286 & 287). Han hade tidigare varit fogde i Hälsingland, med hela Norrland i sin domvärjo och hade just avslutat en tid som fogde

på Stockholms slott. Han dubbades troligtvis till riddare 1355. (Rahmqvist 1978:64). I ett säljbrev från 1358 skrev sig Torsten Styrbjörnsson och hans hustru Katarina Birgersdotter till ”Manerio nostro dicti Nynäss, Parochiæ Byrglingge...” (DMS 1:3:121 och där anförd litteratur; Dutra Leivas & Rahmqvist 2005:242ff.). De båda stenhusen är typiska exempel på medeltida sätesgårdar som sedan 1200-talets slut byggdes i avskilt, lättförsvarat läge, ofta vid vatten och i regel inom stamfastighetens gränser som en slags filialer. Gårdarna har liksom andra sätesgårdar av denna typ god tillgång till ängsmarker och betesmarker, vilket var viktigt för hushållningen (Rahmqvist 1978:62; Dutra Leivas & Rahmqvist 2005:244).

Långsjön – marginalområde eller rik fornlämningsbygd?

Området runt Långsjön framstår under medeltid som en knutpunkt för Sandbroätten. Huvuddelen av Sandbroättens gods kan antas ha kommit i släktets ägo genom arv eller giftermål. Rahmqvist konstaterar att det är svårt att veta varifrån och när de olika delarna av det långsträckt godscomplexet runt Långsjön har kommit i släktens ägo (Rahmqvist 1996:20ff.). Frågan är hur denna släkt växer fram och hur långt tillbaka i tiden en högstatusmiljö kan spåras? Varför är området runt Långsjön intressant? Går det att spåra särskilda förutsättningar, naturliga och/eller kulturella, som underlättar för etableringen av godscomplexet? För att försöka belysa områdets något äldre historia görs nedan en analys av en borrhärna tagen i Långsjön, fasta fornlämningar och utgrävningsresultat i området. En generell överblick av bebyggelseutvecklingen kommer att göras, med fokus på den senare delen av järnåldern.

Förutsättningar

Följande artikel kommer att studera området runt Långsjön utifrån olika typer av källmaterial – landskapsanalys, pollenanalys (Almgren 2004; Eriksson J.A. 1999) samt fornlämningar. Området runt Långsjön ligger i Björklinge socken på väs-

tra sidan och Viksta och Tensta socknar på den östra sidan. I artikeln utgår vi från Långsjön som den sammanhållande länken och redovisar bebyggelseutvecklingen i närområdet varför inga heltäckande sockenbeskrivningar görs. Olika typer av källkritiska aspekter får appliceras på de olika källmaterialen varför ett kapitel med studiens förutsättningar känns nödvändig.

Miljön i den nordliga delen av Uppsalaslätten

Bördig slättbygd, torr åsrygg och storblockig moränmark utmärker landskapet kring Långsjön, en kombination som under flera tusen år erbjudit goda förutsättningar för en kontinuerlig bosättning. Ett av de mest karaktäristiska inslagen är Uppsalaåsen som sträcker sig längs hela den västra sidan av Långsjön, förbi det nuvarande samhället Björklinge och vidare norrut. Den långsträckt åsryggen har ett tunt jordskikt, som lätt torkar ut, men i gengäld är åsmaterialet mycket genomsläppligt och utgör ett bra underlag för vägar, forntida som nutida. Björk och tall trivs bra på åsmark, medan större lövträd har svårare att etablera sig på grund av det tunna jordskiktet. Öster om sjön finns en vidsträckt slättmark, den tidigare havsbotten, med en stenfri lerblandad jord. Marken kring de svagt sluttande åkanterna och längs sjöstranden översvämmas tidvis och är fortfarande sank, med en vegetation som tolererar blötare markförhållanden. Sammanhängande bestånd av al finns t.ex. utmed Långsjöns stränder, medan ek, alm, och ask växer längre upp i torrare partier. Blockiga moränryggar är vanliga inslag i landskapet runt sjön och här växer numera en blandning av lövträd och barrträd inom områden som förut betades kraftigt. Enstaka enar finns fortfarande ofta kvar från den öppnare hagmarkstiden (Ingmar m.fl. 1968; Dutra Leivas & Hennius 2006).

Till stora delar ligger området relativt högt, mellan 25 och 35 m ö.h, med betydligt högre nivåer norrut utmed åsen. De höga nivåerna tillåter en tidig etablering, vilket också har bekräftats genom ett flertal lösfynd samt vid flera undersökningar. I området finns två betydelsefulla öppna årum. Långsjön avvattnas i norr genom Sävastabäcken

som rinner i östlig riktning till Vendelån, vilken är ett biflöde till Fyrisån. Väster om Uppsalaåsen och Björklinge samhälle rinner Björklingeån söderut och mynnar ut i Fyrisån strax söder om Ärentuna. Även här kringgärdas den flacka dalgången av öppnare marker som sydöst om Långsjön sträcker sig ända bort mot Sandbro. Öster och sydöst om sjön finns ett större kuperat skogsparti som avgränsar området mot Vendelåns dalgång. Även i norr och nordväst är landskapet skogsbevuxet och kuperat (Brunberg och Blomqvist 1998; Dutra Leivas & Hennius 2006).

Strax norr om Långsjön har det funnits ytterligare en sjö, på häradskartan från 1859-63 kallad Mjölängssjön, men namnen Sätunasjön och Bredsjön har också använts. Denna är numera helt utdikad. Majbritt och Sten Florin diskuterar i en artikel i TOR 1961 även förekomsten av en större sjö, "Skuttungesjön", som under förhistorisk tid skall ha täckt hela slättområdet sydväst om Långsjön och sträckt sig västerut mot Skuttunge. Någon gång i slutet av bronsålder eller början av järnålder skall sjön ha brutit igenom åsen och så småningom avvattnats (Florin & Florin 1960:87ff.). Tidsperioden, utbredningen och pass-tröskelns placering har dock varit mycket omdiskuterade och ifrågasatts flitigt.

Den forntida miljön – hur rekonstrueras den?

Sedimentkärnan från Långsjön är tagen i en djuphåla i sjön där det stupar ganska brant ner till 12 m djup (Almgren 2004). Eftersom sedimenten i en begränsad djuphåla inte eroderas vid t.ex. en sjösänkning (som förekom av Långsjön 1812) kan man förutsätta att sedimentationen är kontinuerlig, men inte utesluta att sedimentationstakten varierat under olika tider. Dateringskurvan gentemot djupet på sedimenten ger en bild av en någorlunda regelbunden sedimentation och det kan då vara befogat att interpolera dateringarna som gjorts i denna vegetationsöversikt. De översta 24 cm av sedimenten är tagna med en speciell ytprovtagare för att undvika att de översta lösa lagren blandas om. Det gör att gränsen mellan de två kärnorna – ytkärnan (de översta 24 cm av sedimenten) och

den underliggande kärnan som togs med konventionell Livingstone sedimentbör kan ha tappat kontakten och ett mellanrum uppstått. Den översta delen (24 cm) är daterad med cesiumanalys som markerar förhöjda värden för cesium som släpptes ut i samband med Tjernobylyolyckan 1986. Den syns klart 9 cm från toppen av sedimenten. Mellan de två kärnorna finns också en starkt markerad vegetationsförändring med kraftig minskning av enen som visar på att betesmarkerna försvinner i och med det moderna jordbruket och ökning av gran och björk i landskapet.

En möjlig miljöbeskrivning av området under olika tidsskeden från bronsålder och framåt, går att rekonstruera utifrån den sedimentkärna som är tagen i Långsjön. För att ge en bild av förhållandena i skogen under bronsålder och tidig järnålder kan man inte enbart utgå från pollendiagrammet, viktigt ger en relativ fördelning av vilka arter som förekommer, men som inte kan ge en exakt bild av hur och var arterna finns i landskapet. Här får istället ekologiska och skogsbiologiska kunskaper om nutida växtsamhällen användas för att tolka artsammansättningen i pollendiagrammet och på så sätt komplettera bilden av den forntida miljön.

Då det gäller en orörd skogs utseende under forntiden är det flera synvinklar som är viktiga att framhålla i beskrivningen. Vad är då en skog? Ja, man tänker sig gärna att definitionen begränsar sig till artsammansättningen, d.v.s. "barrskog" "ädellövskog" m.fl. som är samlingsnamn för en övergripande beskrivning av skogens karaktär. Dessutom kan man gå ner på artnivå och beskriva olika mindre biotoper t.ex. "trädklädda betesmarker", "örtrika, näringsrika skogar med gran" eller "Lövsumpskogar" (Löfroth 1997) som har sina karaktäristiska artsammansättningar.

Det finns flera sätt att betrakta en skog. En av de viktigare när det gäller att beskriva miljön i samband med mänsklig bosättning under forntiden är det som kallas *skogens struktur* (se t.ex. Aber 1979; Lefsky m.fl. 1990). Det innebär att man beskriver åldersfördelningen av träden genom att ställa frågor som: finns alla generationer bevarade, hur höga är träden, hur många är döda, ligger på marken, är avbrutna efter storm, vad består markvegetationen av, är markvegetationen säsongsbun-

den, hur är ljusförhållandena på marknivå, finns det ett skikt med buskar under träden? Allt detta ger sammanlagt en bild av skogen som en potentiell resurs för forntida bönder – hur lätt det var att färdas genom skogen, hur lätt man kunde röja upp nytt land för åkerbruk och hur tidigt skogen kunde användas som betesmark.

Den andra viktiga delen av en skogsbeskrivning består i det som kallas *skogens arkitektur*. Den svarar på frågor om hur träden såg ut, deras växtsätt – med utbrett grenverk som började vid halva stammen och med en tillväxt på bredden istället för på höjden, eller med ett rakt växtsätt med en liten lövkrona högst upp i stark konkurrens med andra träd. Här ger det en bild av skogen som en resurs för olika praktiska ändamål, t.ex. material till hus och hägnader, till möjligheter till hamling, vilka metoder man måste använda för att hugga ner och röja i skogen. Ett ytterligare sätt att se på skogen är att se om det finns delar som har s.k. pionjärträd, d.v.s. arter som är mycket beroende av ljusa, öppna förhållanden, och som snabbt koloniserar bara markytor.

I dagens Europa finns det få ställen med orörd lövskog som kan tjäna som jämförelsematerial för hur skogarna såg ut under bronsåldern. Ett av de ställen som kan ge en liten känsla av skogsförhållandena är den cirka 500-åriga lövskogen Białowieża i östra Polen vid gränsen till Vitryssland. Området är idag en skyddad nationalpark, men etablerades redan på 1600-talet som skyddad jaktskog för visenten, den europeiska bisonoxen.

Miljöbeskrivningarna i denna artikel är delvis baserade på förhållandena i Białowieża och delvis på äldre skogar i Sverige för att ge en bild av den orörda lövskog som möjligen fanns kvar i delar av Uppland ända fram till vikingatid/medeltid. Till skillnad från lövskogarna i andra delar av södra Sverige, som röjdes redan under neolitisk tid, tyder pollendiagrammet från Långsjön på att stora delar av eklövskogen i detta område förblir i det närmaste oförändrad ända fram till vikingatid. Arterna som nämns finns alla i pollendiagrammet, men den exakta rekonstruktionen av skogens utseende är omöjlig att göra. Tidigare beskrivningar av gamla lövskogars utseende är gjorda av bl.a. Hoops 1905, Dengler 1935, Iversen 1941, 1973,

Fröman 1945, Fries 1978, Selander 1987, Peterken 1996, Mitchell & Cole 1998, Vera 2000, Falinski 2001, 2002, Rackham 2003, Almgren G. m.fl. 2003, Mitchell 2005.

Fasta fornlämningar och lösfynd

Inom ramen för projektet Arkeologi E4 Uppland gjordes en genomgång av lösfynd i trakten som utnyttjats för följande kapitel om stenåldern (Björck & Guinard 2003). För ett stort antal fynd finns uppgifter med ungefärliga koordinater, dock inte för alla. I många fall har fynden knutits till platsen för olika gårdar, vilket förhoppningsvis innebär att föremålen påträffats inom ägor. Ur källkritisk aspekt finns möjligheten att de ingått i större samlingar, med en inte alltid känd eller säker proveniens.

Lämningar som av princip förknippas med bronsålder och äldre järnålder är skärvstenshögar och hållristningar. På liknande sätt tillhör som regel rösen samma period, dock förekommer senare dateringar. Rösen ses många gånger som en markering av bronsålderns bygder medan skärvstenshögar ofta återfinns i direkt anknytning till boplatserna (Artelius & Hennius 2003; Hyenstrand 1974). Fasta fornlämningar från järnålder utgörs i huvudsak av gravar, där runda stensättningar förekommer under hela perioden. Under äldre järnålder utgör resta stenar och triangulära stensättningar typiska gravformer. Kvadratiska och rektangulära stensättningar förekommer under hela perioden, men i varierad grad. Kvadratiska stensättningar anses vara något vanligare under äldre järnålder medan det råder olika uppfattning om den rektangulära formen (Hyenstrand 1974:20; Bennett 1987:67). Under yngre järnålder utgör främst högar och treuddar de mest explicita exemplen. Inom Mälardalen är emellertid högen den gravtyp som anses mest karaktäristisk för den här tiden. Här finns dock exempel från t.ex. folkvandringstid, såsom kungshögarna vid Gamla Uppsala och Ottarshögen vid Vendel. Bortsett från högen vid Håga, så saknas de typiska bronsåldershögarna från södra Sverige helt inom Mälardalen (Bennett 1987:73).

Idag är det vedertaget att bosättningarna från äldre järnåldern i huvudsak ligger i den nuvaran-

de åkermarken, som också kan dölja gravar. Från Mälardalen finns många exempel på bortplöjda gravfält. Inom området vid Långsjön, i de delar som utgör odlingsmark, finns det ett antal uppgifter om bortplöjda gravar exempelvis vid Lund (Eriksson & Eriksson 1926). I Upplands fornminnesförenings tidskrift finns uppgifter om att det på platsen har funnits fem mindre högar, vilka ska ha förstörts efter laga skiftet 1859. Här lär ha påträffats lämningar efter en urna, ben och aska. I samma tidskrift finns uppgifter om, idag till stora delar försvunna, högar vid bland annat Nyby och Rickberga. Vid Rickberga finns idag två högar och ytterligare några stensättningar. Enligt Upplands fornminnesförenings tidskrift har här legat "många större och mindre grifthögar, i synnerhet i Kullhagen, men en del är under senare år förstörd" (Upplands fornminnesförenings tidskrift 1877:178ff.). Även Sigurd Rahmqvist har diskuterat frånan av fornlämningar runt Sätuna och Sommaränge utifrån problematiken kring bortodling (Rahmqvist 1996:76). Bortodling av gravar har också konstaterats vid arkeologiska undersökningarna vid Tibble, samt på den västra och östra sidan om nuvarande E4 och söder om Björklinge kyrka (Åberg 2005; Åberg & Svensson 2006; Eriksson & Eriksson 1926; inv. 19668, dnr 3466; Söderberg 1979).

Det är följaktligen inte helt oproblemiskt att avläsa förhistoriens miljö utifrån våra nutida förhållanden. Ytterligare en källkritisk aspekt är att äldre järnålderns gravar många gånger ligger som ensamgravar eller i små grupper utbredda i landskapet. Under yngre järnålder tenderar gravfält med ett större antal gravar på samma plats att öka. En spridningsbild över fornlämningarna från äldre järnåldern ger således intryck av att de är fler än under senare skeden (Berggren & Henniuss 2004).

Undersökta platser

För att undvika upprepningar längre fram i texten görs här en kort presentation av de större utgrävningarna som gjorts i området. Dessutom presenteras ett ¹⁴C-diagram med samtliga dateringar från området (se fig. 2).

Tibble och Tibbleängar, Raä 318, Björklinge
Sydväst om Tibble gamla bytomt har Upplandsmuseet vid några tillfällen undersökt en mycket omfattande boplats. Under sommaren 2004 undersöktes ett ca 7400 m² stort område med lämningar efter två- och treskeppiga hus samt mindre ekonomibyggnader och grophus. Här påträffades också hägnader, vilka tolkades markera gränser mellan bosättning och åker. Dateringarna sträcker sig från bronsålderns period V - IV, och in i folkvandringstid/vendeltid. Inom den undersökta ytan påträffades även en skelettgrav, vilken förmodades ha haft en numera bortplöjd överbyggnad. Ben från den gravlagde daterades till övergången folkvandringstid-vendeltid. 2005 förundersöktes ytterligare ca 80 000 m² i direkt anslutning till föregående, vilket visade att bosättningen var mer omfattande än förväntat. Inom större delen av området fanns bosättningslämningar med gropsystem, härdar, kulturlager/kulturlagerrester, kokgropar, mörkfärgningar, nedgrävningar, rännor, stensamlingar, stolphål och stөрhål. Den norra förundersökta delen av bosättningen har daterats från vendeltid till högmedeltid. Även inom denna yta påträffades en grav, daterad genom fynd av miniatyrdoldstål, en miniatyrdolk, en nål, del av en kniv eller skära samt en amulettring, till yngre järnålder (Åberg & Svensson 2006; Åberg 2005).

Raä 41 & 136, Björklinge

Undersökningarna genomfördes av Riksantikvarieämbetets Uppsalakontor 1978 till 1980. Vid Raä 41 undersöktes 106 gravar bestående av blockgravar, stensättningar, flatmarksgravar, en hög, en stenram och en stenkrets. Här påträffades även omarkerade gravar. Gravsättningarna utgjordes av både brand- och skelettgravar. Totalt identifierades 167 individer. Boplatsslämningar under gravfältet utgjordes av ett antal stolphål och härdar. Här fanns också spridd keramik och en enkel skafthålsyx. En gropkeramisk boplats, delvis under gravfältet, är daterad utifrån fynden av både fast och porigt/poröst gropkeramiskt gods. Boplatsten söder om gravfältet har med hjälp av ¹⁴C-daterats till 900-1000-tal, bland annat från hus på träsyll. Här fanns även romartida dateringar av en hägnadslänkande konstruktion. Vidare fanns dateringar till yngre bronsålder, bl.a.

från ett grophus. Gravfältet kan dateras till bronsålder, period V/VI och till yngre romersk järnålder, eventuellt in i folkvandringstid (Hjärthner-Holder muntligt & manus 1; AiS 1980:236; AiS 1978:55f; Söderberg 1979, 1980 & 1981).

Tibble I-III, Raä 67, 199, 200, 301 & 302, Björklinge sn

Vid Långsjöns södra spets finns de välkända gropkeramiska boplatserna Tibble I & II samt Tibble III som dateras till yngre stenålder-tidig bronsålder. Lokalerna har undersökts vid olika tillfällen från 1915 och framåt. Förutom gropkeramik, avfall och redskap i flinta och skiffer fanns även härदार och skärvsten i området. Dateringar med ¹⁴C har givit varierande resultat från stenålder fram i äldre järnålder (Segeberg 1978b:21f, 32; Bergh & Segeberg 1993).

Näsan, Raä 314:1, Björklinge sn

Lokalen undersöktes 2004 av Upplandsmuseet mellan Sandbro och Långsjöns södra spets. På platsen fanns lämningar från två kulturhistoriska skeden, ett förhistoriskt och ett medeltida. Det förhistoriska skedet präglades av härदार, skärvstensansamlingar och spridda stolphål som dock inte bildade några tydliga konstruktioner. Detta skede daterades främst till förromersk järnålder även om både äldre och yngre dateringar fanns. Lämningarna från detta skede representerar ingen fast bebyggelse utan tolkas som spår av tillfälliga aktiviteter. Möjligen kan dessa aktiviteter representera ett utvidgat landskapsutnyttjande och expansion till nya frilagda markområden efter landhöjningen exempelvis i form av tillfälliga jakt- eller herdestationer.

Den medeltida fasen representerades i huvudsak av lämningar efter ett torp, daterat till slutet av 1200-talet. Troligtvis avspeglar torpet ett relativt kortvarigt utnyttjande av platsen från sent 1200-tal och framåt. När de första kartorna upprättas över området finns inga spår kvar av torpet (Dutra Leivas & Hennius 2006:62).

Vargbacken, Raä 315, Björklinge sn

Öster om Näsan undersökte Upplandsmuseet ytterligare en lokal 2004. Lämningarna på platsen gav disparata resultat. En fångstgrop, troligtvis för varg,

daterades till 1400-tal. En grop daterades till förromersk järnålder och en härd daterades till mellersta bronsålder. Fyndet av en flathuggen pilspets kan vara samtida med härden. Anläggningarna kunde inte knytas till några konstruktioner utan platsen tolkas i likhet med Raä 314 som spåren av tillfälliga aktiviteter i ett större landskapsrum (Hennius 2004:16).

Sommaränge 1, Raä 179, Viksta sn

På den norra sidan av Sävastaåns dalgång undersökte Upplandsmuseet 2002 en boplatz daterad till cirka 200-600 e.Kr. Vid utgrävningen påträffades en mycket samlad och välorganiserad gårdsstruktur med två bebyggelsefaser. Till vardera fasen hörde ett längre boningshus och en mindre ekonomibyggnad placerad i vinkel. Det fanns dessutom två mindre fyrstolpshus. På boplatzen undersöktes också spår av odling och tjärframställning (Berggren & Hennius 2004).

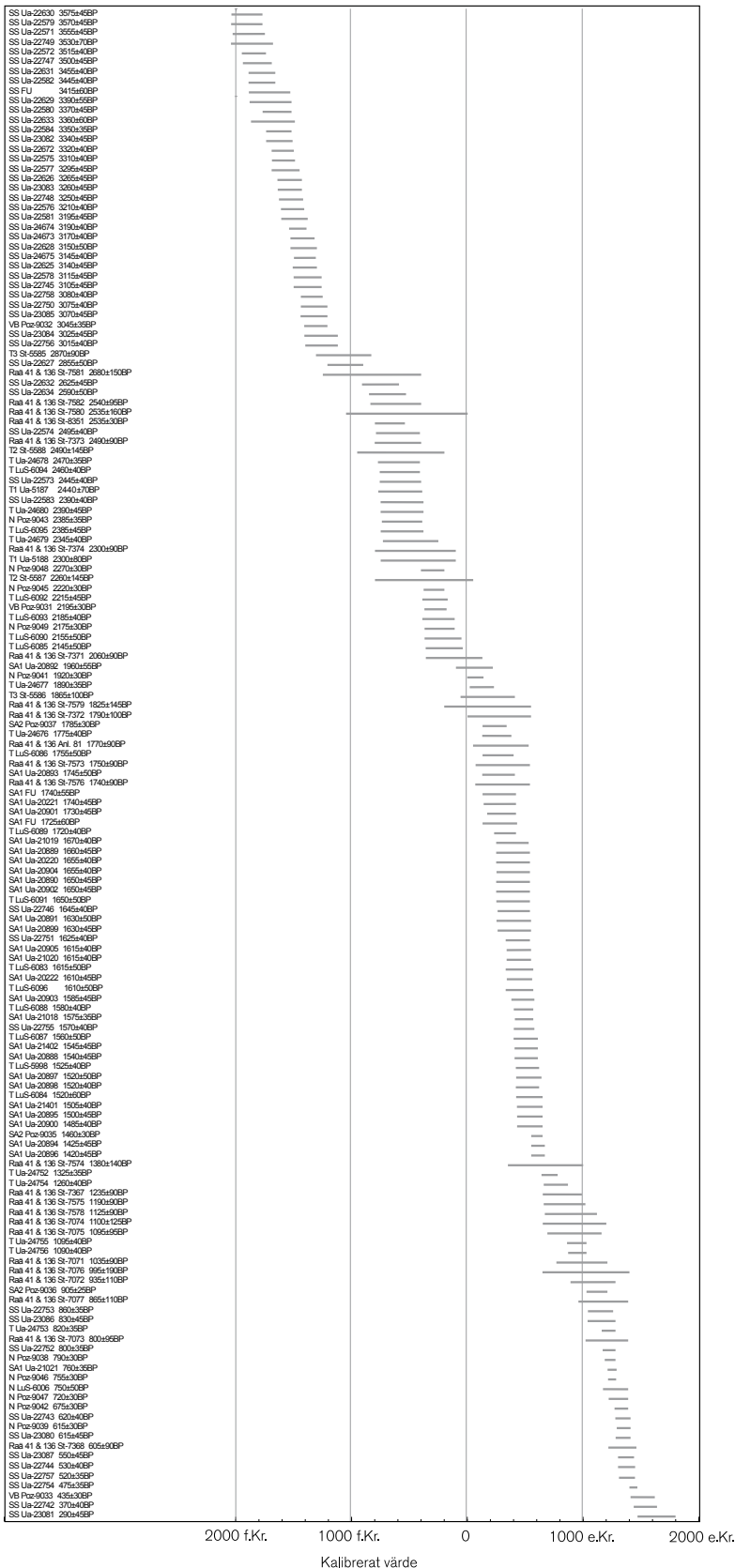
Sommaränge 2, Raä 359, 360, Viksta sn

Cirka 200 m väster om Sommaränge 1 gjorde Upplandsmuseet en mindre undersökning 2004 på grund av att väg 706 skulle rätas ut. Inom den mycket begränsade ytan påträffades en mycket tät anläggningskoncentration med härदार, stolphål och gropar. Lämningarna tolkas som resterna av en boplatz och dateras till romersk järnålder-folkvandringstid. Dessutom påträffades ett medeltida skelett på platsen (Raä 360) (Hennius 2005).

Sommaränge skog, Raä 211 & 213, Viksta sn

Vid Sommaränge skog norr om Sommaränge 1 undersökte SAU 2003 en stor lokal med mycket lång kontinuitet. Inom området fanns fynd och lämningar från slutet av yngre stenålder, bronsålder, äldre järnålder och medeltid. Dessutom visade fynd på aktiviteter under yngre järnålder. Området dominerades av rituella lämningar så som gravar, skärvstenshögar och kremeringsplatser, men det fanns även hus från såväl förhistorisk tid som medeltid (Forsman & Victor 2007).

FIGUR 2. Sammanställning av de ¹⁴C-dateringar som finns tillgängliga från området. Texten till vänster är liten men dateringarna visar ändå bebyggelseutvecklingens tendenser. Vb=Vargbacken (Björklinge 315); T=Tibble & Tibble ängar (Björklinge 318); Raä 41 & 136 (Prästgårdshagen); T1-III=Tibble 1-III (Björklinge 67, 199, 200, 301 & 302); N=Näsan (Björklinge 314); SA1=Sommaränge 1 (Viksta 179); SA2=Sommaränge 2 (Viksta 359, 369); SS=Sommaränge skog (Viksta 211, 213) (datbearbetning Malin Gustafsson, Upplandsmuseet).

FIGURE 2. List of all ¹⁴C-datings available from the investigation area around Långsjön. Even if the text to the left is small, the lines show the tendency of the settlement development. Vb=Vargbacken (Björklinge 315); T=Tibble & Tibble ängar (Björklinge 318); Raä 41 & 136 (Prästgårdshagen); T1-III=Tibble 1-III (Björklinge 67, 199, 200, 301 & 302); N=Näsan (Björklinge 314); SA1=Sommaränge 1 (Viksta 179); SA2=Sommaränge 2 (Viksta 359, 369); SS=Sommaränge skog (Viksta 211, 213) (edited by Malin Gustafsson, Upplandsmuseet).

Tidiga kustnära bosättningar

Uppsalaåsens högsta nivåer ligger på 55-60 m ö.h., vilket skulle kunna innebära att man kan hitta mesolitiska lämningar, men ännu så länge har inte några så tidiga fynd upptäckts. De äldsta fynden är istället från tidig- och mellanneolitikum. Under dessa perioder kan man räkna med att havsnivån stod cirka 35-45 m högre än idag. Området utgjordes då av ett skärgårdslandskap nära fastlandet. Den lokala vegetationen bör ha bestått av gles blandskog med tall och björk nära stränderna och en tätare skog med inslag av fler trädslag inåt land (Nilsson S.G. 2006).

I en sammanställning av stenåldersfynd från trakten finns ett 50-tal tidig- och mellanneolitiska fynd från Björklinge sn och några få från Tensta och Viksta sn. Förutom flintyxor och mejslar samt flera håleggade bergartsyxor har man funnit en metkrok i ben. Kontakter norrut påvisas i och med två spjutspetsar i skiffer från Tibble och ett skifferhänge från Sommaränge. Fynden runt sjön har främst hittats i de högre belägna skogsområdena, bortom slättområdet (se fig. 3) (Björck & Guinard 2003).

Strax söder om Långsjön vid Tibble har undersökts två gropkeramiska boplatser Tibble I & Tibble II (se fig. 4) (Raä 67, 199 & 322). Lokalerna låg på omkring 35 m ö.h. och antas ha legat nära den forna havskanten (Segeberg 1978b:21ff.). Gropkeramik hittades också vid undersökning av gravfältet Raä 41:2 vid Björklinge skola.

Bygden befolkas

Under senneolitikum och bronsålder finns spår av en mer etablerad jordbruksbebyggelse. Denna bebyggelse brukar inte betraktas som kustnära. Den senneolitiska bosättningen syns i det stora antalet enkla skafthålsyxor som påträffats i området. Björck och Guinard redovisar ett 60-tal skafthålsyxor enbart från Björklinge sn. Antalet är något mindre från Tensta och Viksta sn. (se fig. 3). De funna boplatserna och fyndplatserna koncentreras runt den södra och östra delen av Långsjöområdet med Björklinge, Tibble, Sandbro, Kambo och Sommaränge.

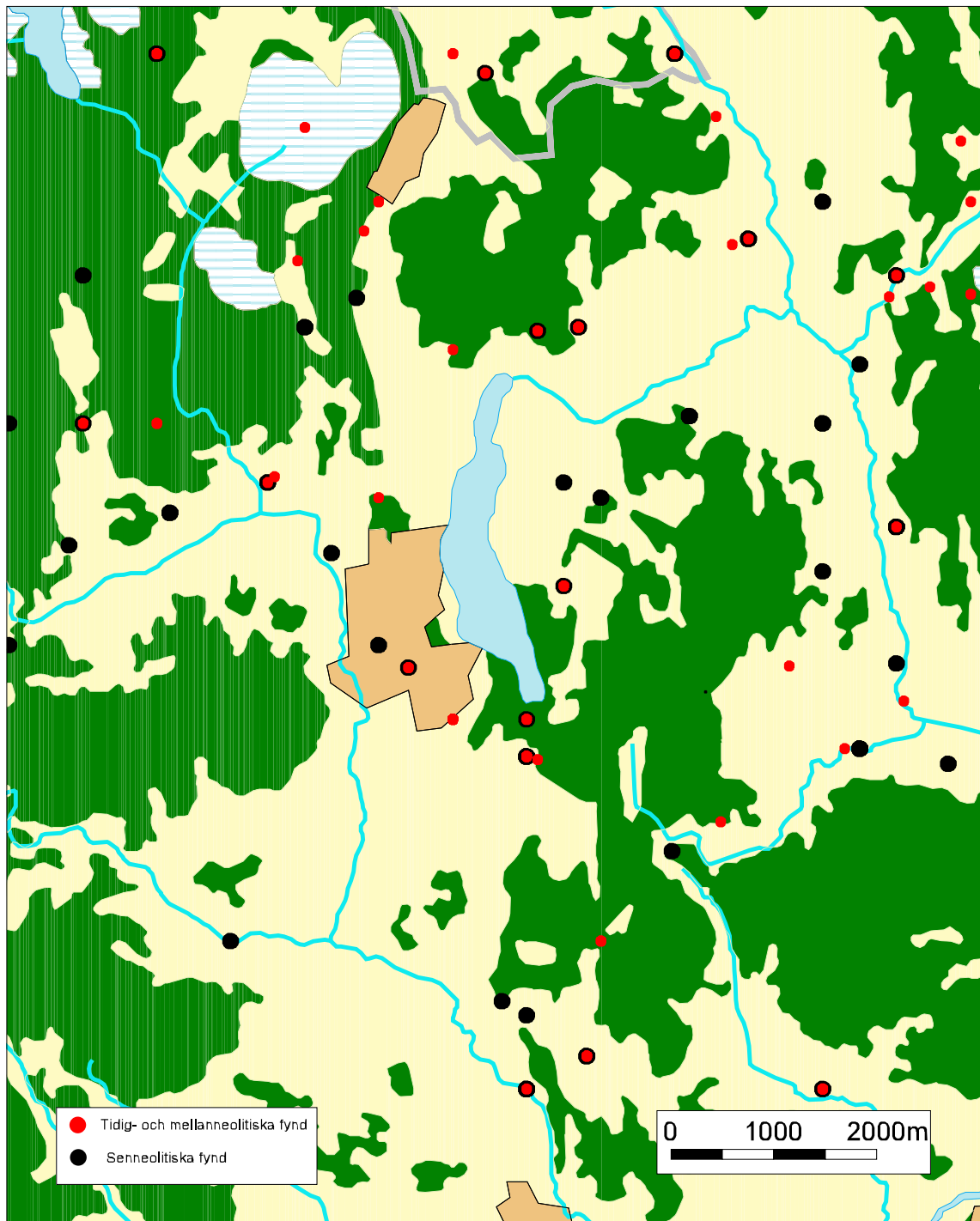
En av de boplatser som undersökts, och kan antas vara från denna tid, är Tibble III vid Lång-

sjöns södra spets (Raä 301). Här påträffades 1977 ett antal härdar och ett kulturlager med kol, sot och skärvsten. Höjden över havet och en lancettformad pilspets i flinta gör att boplatserna dateras till yngre stenålder eller bronsålder (Segeberg 1978:24f.). Vid den närliggande undersökningen på Vargbacken, Sandbro påträffades 2004 diverse stolphål och härdar och en flathuggen flintpilspets. Platsen tolkas som en tillfällig aktivitetsyta som är ¹⁴C-daterad till 1380-1260 f.Kr. (Poz-9032, kal 2 sigma) (Hennius 2004:15f.). Senneolitiska lämningar finns även vid Sommaränge skog på den norra sidan av Sävastaån (Forsman & Victor 2004:38ff.). Trots att boplatserundersökningar från senneolitikum är ovanliga, har flera välbearbetade föremål som visar både på jakt och på jordbruk hittats i området (Björck & Guinard 2003:43ff.). Vid Lundby, sydväst om Sandbro, hittades en deposition av tre flintskärar. Även om fyndsammanhanget kan betraktas som en rituell deposition kan de ha använts för skörd av korn eller vete som odlats tidigt. På platsen fanns även en såg i flinta, antagligen för hamling eller röjning av buskage och mindre träd (Björck & Guinard 2003). Två senneolitiska flintdolkar har också hittats, en vid Kambo nära Sandbro och en annan nordöst om Sommaränge (Raä 11:1 Viksta).

Bronsåldersbygdens lövskogar

En vandring i den uppländska lövskogen under bronsåldern var nog inte det lättaste (se fig. 5). Säkert bestod skogen nästan enbart av lövträd, eftersom granen ännu inte hade kommit in i området, men framkomligheten var ändå besvärlig. Täta snår av hassel vid skogskanten av slätten upp mot högre marker dolde sikten och skuggade ingången. Ask, björk och asp trängdes med hasselbuskarna men deras skira lövkronor kunde höja sig över buskarnas lummiga ridå. I den ljusare skogskanten ut mot slätten blev hasseln visserligen mera lik ett träd i sin storlek med grova och högväxta stammar, men asken kunde snabbt växa om och breda ut sin krona över hasseln.

Väl inne under de höga kronorna i lövskogen gick det långsamt att ta sig fram runt de fallna jät-

FIGUR 3. Karta över registrerade stenåldersfynd utifrån uppgifter i Björck & Guinard 2003. Många av fynden kan endast knytas till gårdarna och inte till den ursprungliga fyndplatsen. Det kan inte uteslutas att delar av fynden kommer från andra platser.

FIGURE 3. Map showing registered finds from the Stone Age in the area around Långsjön, according to Björck & Guinard 2003. Many of the finds can only be connected to farmsteads and not the original find site. It can thus not be excluded that some finds were originally found in other places.

teträden, som låg kors och tvärs över marken. Almen var grov och hade knäckts några meter upp från marken. Den fyrahundraåriga linden med sin väldiga krona hade vält med roten väl synlig och knäckt flera träd på vägen ner. Flera meter höga stubbar med spjutvassa träflisor stod ännu kvar och markerade platsen för träd som tidigare nått upp hela vägen till den ljusa skogstaket. Några smalare träd som fallit hade fastnat halvvägs ner mot marken med grenarna och stammen hårt fastklämda och intrasslade i ett annat träd. Fyrtio meter höga ekar som brakat ner hade splittrat närstående träd och dragit med sig halva kronor av almar och lindar som nu låg som avlödade ogenomträngliga klätterställningar för murgröna. Runt omkring dem växte det upp spretiga småträd med stora blad och tanig stam som alla snabbt måste växa upp till den högsta delen av skogen där ljuset fanns. Murgrönan som klättrat upp mot toppen av träden och klätt in kronan i ett extra kvävande lövverk, hängde i långa grova slantar från det halvfallna trädet. Mitt i sommaren var det som mörkast i skogen under lövverket som bildade ett tätt tak av sammanslingrade grenar. Jorden var fuktig och halvmultnade löv från ekarna låg kvar under ormbunkarna och andra växter som tålde den skuggiga miljön nere på marken. Här fanns ingen tät grässvål som bildats av en tjock matta av gräsrötter, utan markväxtligheten var sparsam och spretig och jordlagret kom i dagen på många ställen. Luften var stilla och doften från den fuktiga jorden blandades med den bedövande doften av lindblommor. Mängder av bin och andra insekter flockades i kronorna.

Lämningar från bronsålder

Få fornlämningar från bronsålder och äldsta järnålder har undersökts i området, däremot syns människans utnyttjande av landskapet tydligt i pollenogrammet från Långsjön ända från bronsåldern (se fig. 15). Korn och vete odlas redan och fuktängarna är betydelsefulla betesmarker. Det mesta av bronsålderns bebyggelse verkar ha etablerats öster om Viksta och söderut i den närliggande Vendelåns dalgång, där ett stort antal skärvstenshögar och rösen finns registrerade. De senare ligger i ett annat årum och har inte ett säkert samband med

området runt Långsjön. I Sävastaåns dalgång är bronsåldern framträdande. Mängder med skålgropar är funna efter en specialinventering i gränsområdet mellan skogsmarken och de flacka åkrarna öster om Sommaränge by (se fig. 6). Här finns också en nyupptäckt figurristning i form av en fotosula, Viksta Raä 352 (Broström & Ihrestam 2005). På norra sidan av dalgången finns nyupptäckta skärvstenshögar och rösen vid Sommaränge skog (lokal 60 och 61) (Aspeborg m.fl. 1995; Forsman & Victor 2004:38ff.). Lokalerna upptäcktes vid inventeringen inför ny E4 och det är troligt att fler lämningar skulle kunna påträffas vid ytterligare inventeringar i området. Undersökningarna vid Sommaränge skog indikerade en högre sfär i ett stratifierat samhälle med ett brett kontaktnät redan under senneolitikum och bronsålder. Inte bara med den sydiskandinaviska bronsålderssfären utan även nordliga och kontinentala kontakter som exempelvis Úněticekulturen, med sitt centrum i Böhmen-Mähren i den nuvarande Tjeckiska republiken. Fyndmaterialet från perioden utgjordes bland annat av en svärdsknapp, flinta, bärnsten och en Noppenring i guld (Forsman & Victor 2007).

Ett mindre antal lämningar från bronsåldern finns även söder och väster om Långsjön, i Björklingeåns dalgång. Skärvstenshögar och skålgropar påträffas vid Ramsjö (Björklinge Raä 49:1, 50:1, 54:1 & 170:1) Skålgropar finns även vid Hammarby där det också finns ett större röse (inom gravfältet Björklinge Raä 81). Söder om sjön finns fler skärvstenshögar. Två finns på Axberget söder om Sandbro (Björklinge Raä 38:1-2). Ytterligare fler finns i ett stråk på östra sidan av Björklingeån vid Salsta (Björklinge Raä 274:1), Gränby (Björklinge Raä 274:1-2) och vid Lund (Björklinge Raä 11:1 & 13:1). Närmare än vid Rickberga finns ännu en lokal med skålgropar (Björklinge Raä 182:1). Vid Kambo finns en hollyxa i brons registrerad som lösfynd (Göthberg & Qviström 2002).

Tillfälliga uppehållsplatser söder om Långsjön

Öster om Tibble, vid utgrävningsplatserna Näsan (Björklinge 314:1) och Vargbacken (Björklinge 315:1) påträffades härdar och stolphål som daterats till yngsta delen av bronsåldern och äldsta

FIGUR 4. Tibble, boplats från stenåldern vid målare Petterssons tomt (foto taget 1915 av T. J. Arne, ATA).

FIGURE 4. Tibble, a Stone Age settlement by the garden of Pettersson the painter (photo: T. J. Arne 1915, ATA).

järnålder. Anläggningarna ingick inte i några tydliga konstruktioner. Platserna har istället tolkats som spåren efter ett större landskapsutnyttjande som sträckte sig utanför den egentliga boplatsen som exempelvis jakt- och herdestationer. Läget i ett gränsområde mellan skogsmark i öster och lägre liggande partier i väster har gjort att många olika ekologiska zoner kunde utnyttjas (Hennius 2004:16; Dutra Leivas & Hennius 2006:58ff.).

Ständigt pågående nyodling på den bördiga lerslätten

Skogen var en basresurs under bronsåldern. Här kunde man få virke till byggnader och stängsel, ved till bränsle och löv till boskapen. Men den var också en social barriär och ett praktiskt hin-

der. Det särpräglade uppländska landskapet som genom landhöjningen successivt frilade nya landområden gjorde att det inte var nödvändigt för de uppländska bönderna under bronsåldern och den tidiga järnåldern att ta sig an den stora uppgiften att hugga, rensa och röja i dessa lövskogar. Här fanns istället redan flera områden med ljusare öppnare marker som inte krävde samma stora ingrepp – åsen, den fuktiga nyligen frilagda kalkrika och stenfria marken och ådalarnas svaga sluttningar. De torra väl-dränerade åsryggarna var tidigt tillförlitliga och framkomliga vägar i nord-sydlig riktning. Åsen med sitt tunnare jordlager var visserligen skogsklädd, men med tallar och björkar som släppte igenom ljus till marken och gjorde att gräset kunde växa och bilda en någorlunda sammanhängande matta av markvegetation.

Under bronsålder användes både tall och björk som bränsle i ett par härdar från boplatsen i Tibble. En av härdarna, A9033, med björk som bränsle låg inom hus 5, som var 4 x 6 m stort, vilket också är det enda huset med yngre bronsåldersdatering. Rotdelar av en ung tall på max 10 år hittades också i det 3,5 m långa grophuset (A18137), daterat till övergången bronsålder/förromersk järnålder. Grophuset bestod av en cirka en meter djup grop, samt rännor och stolphål, vilka tolkades ha att göra med vägg och takkonstruktion (Åberg & Svensson 2006). Tallen växte troligen mycket nära boplatsen, eftersom Tibble ligger strax invid det sandstråk som kommer från åsens sidor och tall och björk växer någorlunda bra i den torra sandblandade jorden. En lika tidig datering av ett grophus finns även från gravfältet vid Björklinge skola (Hjärthner-Holdar muntligt). Användningen av grophusen är osäkert, möjligen har det varit en sorts ekonomibyggnad, t.ex. rökhus eller förrådshus som hört till ett separat bostadshus.

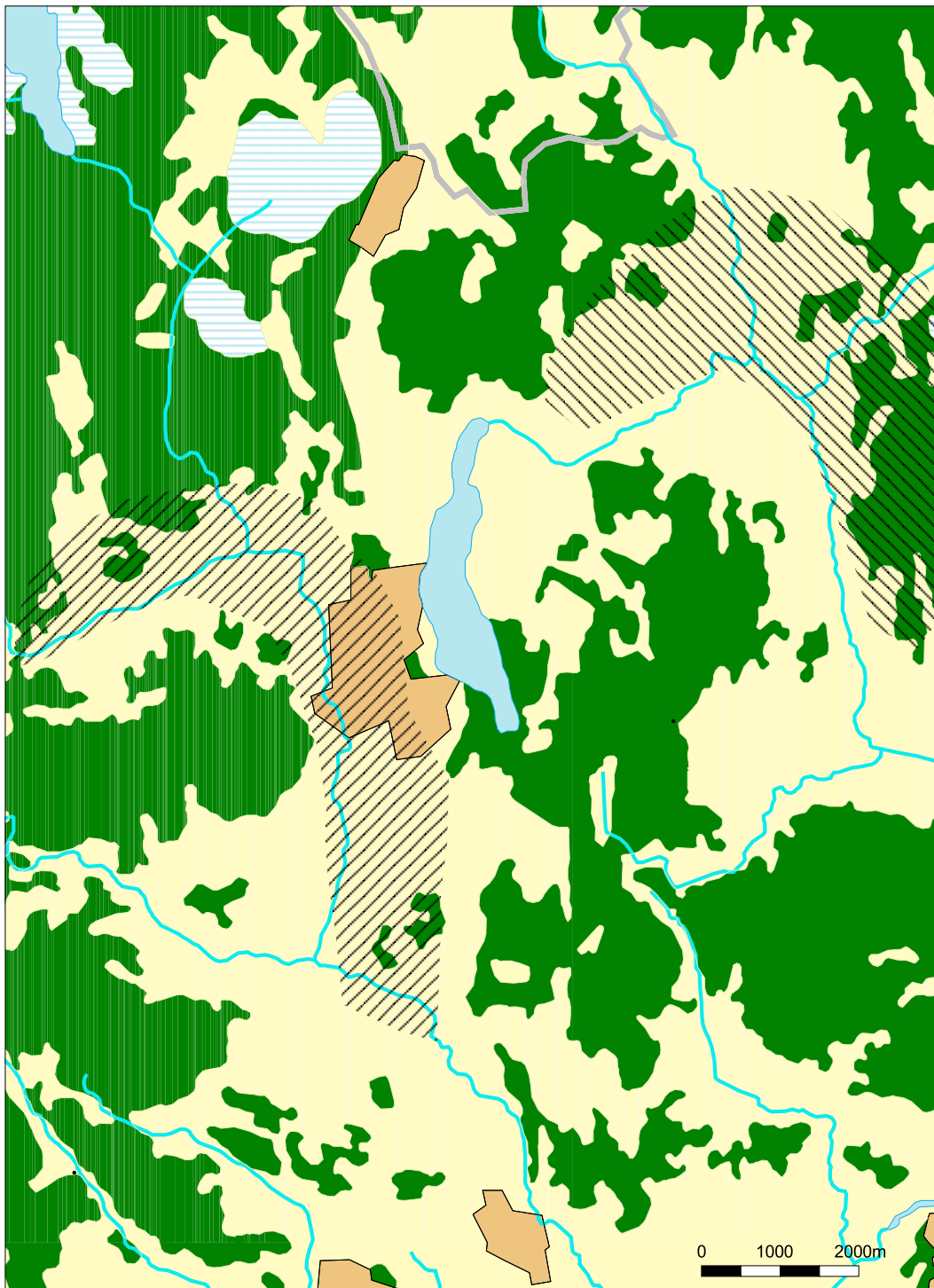
Flacka åstränder

Den nuvarande lerslätten runt Långsjöns norra del sluttar svagt ner mot Sävastaån och här växte nog en hel del al och sälg i den fuktiga slänten. Men det mesta av den flacka strandslutningen verkar ha haft en frodig växtlighet med högväxande starr, älggräs och olika gräsarter, eftersom dessa är mycket vanliga i pollendiagrammet (Almgren 2004, 2005c). Boskapen kunde stå upp till knäna i smakrikt bete. Betet från strandängar varierar dock i näringshalt och har tidvis ett lägre näringsinnehåll än växtligheten i beteshagar på torrare områden (Widén 2003; Lifvendahl 2004). En tuvig och ojämn mark utvecklades snabbt i den fuktiga lerjorden eftersom kornas klövar förstörde möjligheterna till en jämn markyta. Frön från växtligheten trampades dock effektivt ner i jorden av boskapen och bidrog till att frön grodde (Ekstam & Forshed 1997, 2000). Runt bosättningarna var marken ständigt nött av både människor

FIGUR 5. Lövskogen i Białowieża i östra Polen har varit skyddad sedan 1600-talet. Här kan man se karaktärsdrag som är typiska för mycket gamla skogar som undgått större ingrepp av människan. Träden är mycket höga, förhållandevis smala och de raka stammarna saknar grenar ända upp i krontoppen. Lövkronan är kraftigt förminskad i förhållande till höjden på trädet pga av den stora konkurrensen om ljuset (foto: Elisabeth Almgren).

FIGURE 5. The deciduous forest of Białowieża in eastern Poland has been protected since the 17th century. It displays the characteristics typical of very old forests that have escaped major interference by humans. The trees are very high, proportionally thin and with straight stems, lacking branches all the way up to the crown of the tree. The crown is diminished in proportion to the height of the tree, because of the competition for light (photo: Elisabeth Almgren).

FIGUR 6. Bronsålderns och äldre järnålderns lämningar är tydligast i östra delen av undersökningsområdet. Under yngre järnålder finns tyngdpunkten i undersökningsområdets västra del.

FIGURE 6. Remains from the Bronze and early Iron Ages are more common in the Sävasta River Valley, in the eastern part of the investigation area. During the Late Iron Age the central area is found along the Björklinge river in the western part of the investigation area.

och boskap och här växte gulmåra och gråbo i det tunna jordskiktet. Grobladens platta blad tålde att trampas på av boskap och kantade stigarna mellan husen och ner mot ängarna.

Biologiskt rika alkärr lämnades orörda

Delar av den frilagda slättmarken utbildades till riktiga alkärr (se fig. 7). Här växte alarna tätt, speciellt längs strandkanten av Långsjön. Det växte rikligt med ormbunkar, mossor och kabbeleka på de upphöjda socklarna som bildades av alarnas rötter. Tidvis stod vattnet över marknivån under alarna och var ypperliga lekplatser för smådjur, insekter och grodor. Den blå kärrhöken som gärna rastar bland skyddande albuskage på sin väg till nordligare häckplatser, hade utmärkta öppna marker i närheten för att jaga smågnagare. Alen har förmågan att binda det näringsrika kvävet direkt från luften i sina rotknölar och när allöven faller till marken kommer kvävet tillbaka till jorden och gamla alkärr är därför ofta näringsrika marker när de väl röjts (Almgren 1990; Länsstyrelsen i Stockholms län 1997). Under bronsåldern verkar dock de våtare områdena med alkärren har lämnats i det närmaste orörda, lättillgängligare marker har istället utnyttjats, speciellt längs åsens sidor och de fuktiga strandområdena längs åarna.

Granens invandring

Granen fanns under bronsåldern som enstaka exemplar i lövskogen (Giesecke & Bennett 2004), och antagligen också på de områden där det växte mycket björk. Eftersom det ljusa och lätttrörliga lövverket hos björken släpper ner mycket ljus får granen lätt fäste under en björkdunge och har dessutom fördelen av att få ett skydd mot sena frostnätter under våren och försommaren (Karlsson m.fl. 1998). En del av björkdungarna hade snabbt växt upp på åkermark som inte längre brukades. Den marken hade visserligen övergivits för odling eftersom marken tappar i näringsinnehåll efter några år som åker, men för de lätta björkfröna var den näringsfattiga mineraljorden en utmärkt såbädd och täta björkbuskage växte snabbt upp (jfr. Perala & Alm 1990a,

1990b; Almgren 1990; Andersson 2005). I bronsålderns landskap runt Långsjön får man tänka sig att det fanns en hel del sådana björkdungar i olika åldrar som ett minne av några års åkerbruk på just den platsen. Granen var på stark frammarsch både norrifrån och österifrån, och eftersom den kan växa utmärkt i skuggiga skogar hade den så småningom varit framgångsrik ändå. Men kanske var det just förekomsten av dessa ljusa, skyddande björkdungar med unga träd som skyndade på granens ökning i landskapet (Almgren 2005c) (se fig. 8).

Den äldre järnålderns landskap

Det är först med början runt 700-400 f.Kr. en expansion i markutnyttjande märks i pollendigrammet. Till att börja med höggs det mycket bland björken. På de frilagda områdena växte det en och gräset frodades. Alkärren började också röjas. Här var jorden näringsrik, men mycket fuktig och ibland med stående vatten, men älgräs och starr växte väl och bildade en frodig strandäng för slätter och efterbete.

De torra björkklädda grässlänterna längs den väldränerade åsen blev hagmarker med enar och lågväxande örter, och fuktängarna användes säkert även till efterbete på sensommaren. Odlingen av sädeslag verkar ha varit av mindre betydelse. Stora delar av åsryggen och andra torrare jordar var helt klädda med tallskog (Almgren 2004).

Området används inte lika intensivt

Stora områden verkar alltså ha varit betade och slätterängarna ha använts för höproduktion under flera hundra år när markerna någon gång runt Kristi födelse började växa igen. Det är inte de stora lövträden som tog över delar av slätterängarnas jordar, utan björken och alen. Björken blev nu lika vanlig som under den torrare bronsåldern. Detta skede håller i sig under cirka 100 år utan att granen tar över.

Eftersom alen ökade tillsammans med björken kan man anta att de inte bredde ut sig på gamla åkermarker, utan snarare på de sankta strandängar längs dalgångarna eller sjöstranden som inte läng-

re slogs lika regelbundet. Inom dessa områden var det däremot för blött för granen. De öppna slätterängarna i anslutning till sjöns stränder började förbuskas och pollenspåren av hagmarkerna i närheten av sjön och längs åsen försvann så att gräspollenkurvan för en kort tid går ner kraftigt och enen, som är det betade landskapets främsta företrädare, knappt längre är märkbar i diagrammet.

Den här björkfasen som varade runt 100-130 år var ungefär lika lång som en generation björkars livslängd. Istället för att de gamla övervuxna strandängarna invaderas av andra träd, så börjar åter marken efter denna period, betas och gradvis öppnas upp. Döda björkar låg fortfarande kors och tvärs på marken, men marken nedanför träden har haft en kvardröjande gräs och starrväxt som nu återkom när björkarnas kronor blivit glesare. Avbrutna björkar multnade ganska snabbt på den fuktiga marken och föll sönder i mindre delar. Gräs och starr växte upp runt stockarna och björkens tunna risiga grenar ramlade snart ihop och gjorde det framkomligt på marken för boskapen. Här fanns visserligen en döende skog på gammal slättermark, men den saknade den oändligt långsamma förmultningsprocessen och de mörka markförhållanden som fanns i en flerhundraårig obrukad lövskog av lind, alm och ek.

I det sammanslagna ¹⁴C-diagrammet i figur 2 är det påtagligt hur dateringar från tiden kring år noll är fåtaliga. Denna bild stämmer väl in med nedgången i pollendiagrammen. Övergavs boplatserna under denna tid eller omlokaliseras boplatslägena? Kan strandängarna runt sjön ha övergetts under 100-130 år under det första århundradet e.Kr. och varför skulle det då ha skett? Flyttades ängsmarkerna till ådalar längre bort från sjön eller minskade befolkningen i hela området under en tid?

Äldre järnålderns lämningar

Väster om Långsjön, i Björklinge socken, finns ett flertal exempel på registrerade fornlämningar som troligen är från äldre järnåldern (se fig. 6). Vid Åby (Raä 85), finns två resta stenar, som tillsammans med en triangulär stensättning är de äldsta inslagen i ett större gravfält, innefattande totalt 60 lämningar. I närliggande Lund (Raä 63) och

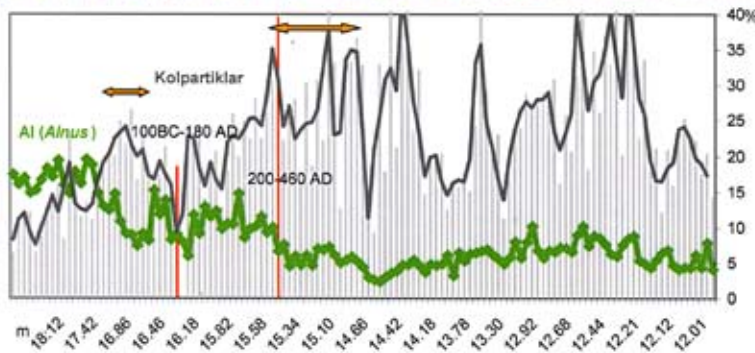
Gränby (Raä 279) finns både triangulära och kvadratiska stensättningar. I den nordöstra delen av Långsjöområdet är spåren av den äldre järnålderns bygder ännu tydligare. På norra sidan av Sävas-tabäcken i Viksta sn finns t.ex. fyra olika platser med resta stenar, Viksta (Raä 149), Meshattebo (Raä 140) och Sommaränge skog (Raä 211) och på södra sidan om ån finns Fasma (Tensta Raä 80). Meshattebo (Raä 140) har ett större gravfält med 20 runda stensättningar, varav en har en mittsten, samt ytterligare 5 resta stenar.

Från Sommaränge skog finns tre dateringar från äldre järnålder och folkvandringstid (Forsman & Victor 2007). Vid gravfältet i Fasma (Tensta Raä 80) har även det runda stensättningar med resta stenar. Gravfältet vid Viksta skiljer sig däremot från de andra genom att ha triangulära stensättningar och resta stenar. Triangulära stensättningar finns förutom vid Viksta endast registrerad på ytterligare en plats inom socknen, på östra sidan av Vendelån (Raä 79).

Från undersökningarna vid Tibble finns grophus A1218, hus 3 som var ett treskeppigt stolphus, samt ett par härdar från denna tid. Mellan hus 3 och grophuset fanns en ”tom yta” vilken tolkades ha utgjort en åkeryta, möjligen avgränsad av en hägnad (Åberg & Svensson 2006). Vedarterna från härdarna bestod av ask och tall. Från förromersk järnålder finns också spridda lämningar från Näsan, Vargbacken och Prästgården. Från Näsan fanns gran, ask och ek representerat i härdar och hassel daterades från ett stolphål. Det är dock inte sannolikt att det sistnämnda representerar byggnadsmaterialet i stolpen. Från en nedgrävning på Vargbacken daterades ett kottefjäll från tall till förromersk järnålder (Hennius 2004:16; Hjärthner-Holdar muntligt & manus1; Dutra Leivas & Hennius 2006:58ff.).

Romersk järnålder – Bygden expanderar

Det rykte från eldarna kring Långsjön under romersk järnålder (kal. dat. 200-460 e.Kr.). Vilket tydligt syns i pollendiagrammet. Kanske var det från härdar eller tjärframställning kring bosättningar, men kanske börjar man också rensa upp i de

FIGUR 7. *Alar bildar ofta täta bestånd. Detalj från pollendiagram från Långsjön. Den gröna linjen visar alpollenvariationerna med den äldsta delen till vänster. De grå staplarna är koncentrationerna av kolpartiklar från samma sjösediment som pollenproverna. Orangea pilar markerar två toppar av kolkoncentrationer i samband med nedgång i alpollenhalten. Detta samband tolkas som röjningar med eld av delar av de strandnära alkärren för bete eller jordbruk. Den första infaller under förromersk järnålder och den senare under romersk järnålder. Observera nedgången i kolpartiklar och uppgång i alpollenhalten i århundradena runt år 0, som också syns i det daterade arkeologiska materialet och antas visa en nedgång i markanvändningen i området (bilder: Elisabeth Almgren).*

FIGURE 7. *Alder often grows in dense stands. Detail from pollen diagram from Långsjön. The green line shows variations in alder pollen (oldest period to the left in the picture). The grey bars in the chart show concentration of charcoal from the same lake sediment as the pollen samples. Orange arrows mark two peaks of charcoal concentrations corresponding to decrease in alder pollen. This is interpreted as slash and burn clearances for grazing or farming on part of the alder wetlands close to the rivers. The first peak appears during the Pre-Roman Iron Age and the second peak during the Roman Iron Age. Note also the decrease of charcoal particles and increase in alder pollen in the century around the year 0. This can also be seen in the ¹⁴C-datings from the archaeological material and is interpreted as a decrease in land-use in the area (pictures: Elisabeth Almgren).*

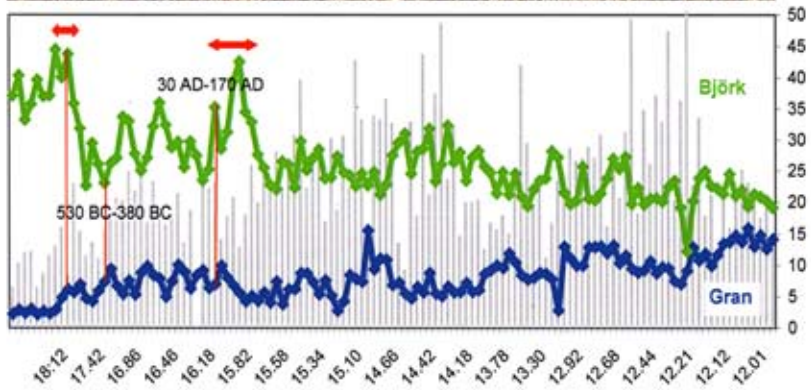

FIGUR 8. Granen är väl skyddad från försommarfrost och stormar under en skärm av björkar.

Detalj från pollendiagram från Långsjön. Den blå linjen visar granpollenvariationerna och den gröna björkpollen med den äldsta delen till vänster. De grå staplarna är koncentrationerna av kolpartiklar från samma sjösediment som pollenproverna. De två röda pilarna betecknar toppar i björkpollenhalten. Den första toppen föregår en snabb uppgång i det lokala granbeståndet ca 800 f.Kr.-660 f.Kr.

(extrapolerat). Björkuppslagen på gamla åkermarker kan här ha bidragit med en utomordentligt skyddad uppväxtmiljö för de frostkänsliga unga granplantorna. Den senare björkfasen är daterad till 30 e.Kr. - 170 e.Kr. (cal) (bilder: Elisabeth Almgren).

FIGURE 8. The spruce is well protected from frost or storms below the birches. Detail from pollen diagram from Långsjön. The blue line shows variation in spruce pollen and green line birch pollen. (oldest section to the left in the picture). The grey bars in the chart show percentages of charcoal from the same lake sediment as the pollen samples. The two red arrows show peaks in birch pollen percentages. The first peak follows a rapid rise in spruce around 800 BC- 660 BC (extrapolated date). Birches on old farmland probably created a well protected environment for the frost sensitive young spruce plants. The later birch phase dates to around 30 AD-170 AD (cal) (pictures: Elisabeth Almgren).

strandnära alkärren och runt de forna slätterängarna. De sankna områdena blev allt torrare genom strandförskjutningen, vissa alkärr torkade ut och blev risiga och lättantändliga för röjningseldar.

De friska strandängarna var väldigt viktiga för höskörden och inhägnades troligen för att skyddas från boskapen (se fig. 9). De ängar som låg lägst hade mest starr, gräs och älggräs. Det är dock troligt att man även använde torrare marker för höproduktion, inhägnade ängsmarker med gräs, svartkämpar, gulmåra, smörblommor, blåklocka och ärtväxter.

Ängarna på den ganska bördiga lerjorden får anses ha varit helt trädlösa. För de lågt liggande slättområdena runt Långsjön kan tillgången på vatten ha varit tillräcklig över hela sommaren, således har de inte behövt skuggande träd som t.ex. i ett gotländskt änge. De strandnära ängarna, både längs Långsjön och längs ådalarna, kan dessutom ha översvämmats periodvis och på så vis tillförts nytt organiskt material som näring till jorden.

I betesmarkerna däremot var det antagligen vanligt med både björk och en – som nu ökar igen i pollendiagrammet. Det anses allmänt att träden hamlades under järnåldern för att få lövfoder till de stallade djuren (Myrdal 1999). I bygden runt Långsjön har hamlingen möjligen koncentrerats till björkarna, eftersom det inte syns någon påverkan på andra lövträd. Björken mognar tidigt och är också det träd som under historisk tid hamlas mest (Slotte 2000). I den ljusa hagmarken blommade nu också rosväxter som inte betas av boskapen. Det odlades visserligen vete och korn, men antingen låg åkrarna en bra bit från Långsjön, kanske var åkermarken av mindre betydelse i detta område där det fanns mycket goda förutsättningar för större sammanhängande områden för höproduktion. Dessa möjligheter till sammanhängande ängsarealer som var tillräckligt fuktiga under hela växtperioden var mycket viktigt för att kunna hålla en större boskapshjord och kanske avgörande för att bygden kunde expandera även under äldre järnålder.

Lövsbogen behålls nästan intakt

Lövsbogen med de stora lövträden – ek, alm, lind, ask och avenbok visar ännu inga tecken på att avverkas. Det fanns gott om tall längs åsen och de växer

i betydligt ljusare och öppnare miljöer, där det kan anses ha varit lättare både att hugga ner tallen och att transportera ut stockarna fram till bosättningen.

Boplatser från romersk järnålder

I pollendiagrammet syns mänsklig påverkan tydligt från denna tid med odling och boskapsskötsel. Från Sommaränge 1 kan båda dessa aktiviteter styrkas, inte minst genom förekomsten av framför allt korn, vete samt eventuellt havre i makrofossilproverna. Gården kringgärdades troligtvis av en hägnad som i södra delen utformats till en boskapsfålla. Utifrån grindens placering är det troligt att boskapen vallats in söder ifrån det vill säga från de sankna ängarna utefter Sävastaån. Trots att benmaterialet var mycket fragmentariskt kunde en stor del artbestämmas eller åtminstone fastställas till större och mindre däggdjur. Representerade arter i utgjordes främst av nötdjur, svin, får/get och ett benfragment av häst. Flera ben hade gnagts av hundar. Trots närheten till skogsområden i norr kunde endast tamboskap påvisas. De vedarter som påträffats i stolphälen visar en preferens för barrträd, tall och gran, men också ek, asp, al, björk och salix. De sistnämnda trädslagen kan inte anses lämpliga som konstruktionsvirke varför källkritiska aspekter måste läggas på proveniens. Ett alternativ är förstås att man gjorde urvalet till konstruktionsvirke utifrån andra kriterier än hållbarhet och beständighet, exempelvis tillgång till materialet, dimensioner eller liknande. För tjärframställning dominerar tall och gran vilket även styrks av de jordprover som analyserats från anläggningstypen. I härdarna är vedartsmaterialet blandat. Förutom tall och gran finns björk och ask som visar på öppna marker i närheten. Dessutom förekommer ek i flera av härdarna (Berggren & Hennius 2004).

Utgrävningen vid Sommaränge 2 var av betydligt mindre omfattning. De vedarter som kunde beläggas här var björk och al från två härdar (Hennius 2005). Indikationer på att boplatser varit betydligt större är de härdar som framkom på norra sidan av väg 706 vid en schaktningsövervakning 2003. Tyvärr daterades inte dessa (Fagerlund 2004d:22ff.).

På Näsan daterades en skärvstensansamling/härd till äldre romersk järnålder vilket är den enda dateringen till denna period inom ytan. Funktionen är osäker men den vedartsanalysen visar på tall (Dutra Leivas & Hennius 2006).

Från Tibble (Raä 318) finns några härdar, en kokgrop samt en tjärgrop (A5940) från denna tid. I makroprovet från tjärgropen gjordes intressanta resultat av de fröer som tolkades utgöra exempel på fuktig äng eller våtmark. Starren, som dominerade, växer vanligt i fuktig eller våt mark, såsom strandängar, diken, kärr eller sumpskogar. Enstaka fynd av ytterligare fröer, bland annat av stagg, tyder även de på fuktig mark. Möjligen kan förklaring till att fröerna finns i tjärgropen vara att leran som klädde dess innerväggar var tagen i strandängszonen och kanske kan tjärtillverkningen ha skett under veckorna runt midsommar då plattstarren står i frukt (Åberg & Svensson 2006: 80, 136ff.). Från övergången mellan romersk järnålder och folkvandringstid finns hus 2, vilket har haft stolpar av tall, vilket också överlag är det dominerande materialet i Tibble, både i härdar och i hus. I en enda härd (A2214) har gran använts som bränsle. Granen fanns ju redan i området utan att vara dominerande, men verkar inte ha använts särskilt ofta att döma av vedartsanalyserna från boplatserna. Undantaget är Sommaränge, där gran förekommer mer frekvent, i de flesta fall som bränsle i härdar (Berggren & Hennius 2004).

Folkvandringstid och vendeltid – Den odlade marken blir viktigare

En välmående landsbygd med stora ängsmarker, ljusa björkhagar och betade eneslutningar vid åsen fortsatte in i folkvandringstid och vendeltid. Än en gång bolmade röken ut över landskapet och frekvensen kol stiger återigen i pollendiagrammet. Frågan är om det kommer från röjningseldar, tjärframställning eller hushållseldar? Det har inte påträffats något från omgivande arkeologiska undersökningar som tyder på att bosättningarna blivit fler. Granen som förut funnits spridd bland lövskogens

stora träd, växte nu även i tallskogen och kanske även på jordar som torkat upp i och med strandförskjutningen. Sådan mark var begärlig även för jordbruk. När granen påverkas negativt, sotpartiklar tillkommer, rågen blir vanlig och björken ökar kraftigt i pollendiagrammen, så kan det vara tecken på att svedjebruket har kommit igång i trakten för att utöka odlingsarealerna. Under perioden är sädesslagen tydligare i pollendiagrammen och rågen syns dessutom kontinuerligt. Rågen ”ryker”, dess pollen sprids för vinden och syns därför lättare i pollendiagrammen, men både vete och korn finns fortfarande representerade sedan tidigare, då deras pollen inte sprids någon längre sträcka kan man anta att åkrar anlades närmare Långsjön.

Bosättningar från folkvandringstid och vendeltid har främst påträffats i Tibble även om några av dateringarna i Sommaränge sträcker sig så långt fram i tiden. Vid Sommaränge skog undersöktes också fem gravar från folkvandringstid (Forsman & Viktor 2007). I Tibble utgörs merparten av anläggningarna som daterats till folkvandringstid och vendeltid av härdar, med tall som bränsle. Undantaget utgörs av en kokgrop (A7263), där det eldades med asp. I samma kokgrop påträffades en klonyckel, vilken sannolikt har använts till ett skrin. En skelettbegravning är från samma period, liksom en tvåskeppig huskonstruktion, hus 1. Byggnadsmaterialet i huset var tall (Åberg & Svensson 2006; Åberg 2005).

Alkärren används

De blöta områdena kring Långsjön, där alkärren tidigare växte med sin rika biologiska mångfald verkar nu ha tagits i bruk för andra ändamål. Alen minskade till sin absolut lägsta nivå medan både örter som trivs på fuktig mark och på kulturmark samt odlade sädesslag fortsatte att vara ett tydligt inslag i landskapet. De torra björklädda grässlätterna längs den väldränerade åsen blev hagmarker med enar och lågväxande örter och fuktängarna användes säkert även till efterbete på sensommarren. Stora delar av åsryggen och andra torrare jordar var helt klädda med tallskog. Under folkvandringstid/vendeltid ökade odlingen av spannmål, kanske i de tidigare fuktiga alkärrområdena och

FIGUR 9. Ängen är en mycket artrik miljö. De båda ängstyperna, en på blötare marker med högvuxna örter och gräs som nådde bonden över knäna och en på torrare områden med en överväldigande artrikedom, var järnålderns blommande skafferier – försommarens inhägnade färgpalett! (foto: Elisabeth Almgren).

FIGURE 9. Meadows are species-rich environments. The two types, one on wet land with tall grass and herbaceous plants, and the other on dryer land with an overwhelming richness in species were the flowering pantry of the Iron Age (photo: Elisabeth Almgren).

möjligen med användning av svedjebbruk, dock i mindre skala än under förromersk järnålder.

Högar och storchögar runt Långsjön

I området finns ett flertal högar av varierande storlek och utformning som kan anses tillhöra yngre järnålder. Däremot finns endast uppgift om en treudd. Denna ligger öster om Vendelån vid Vallby, (Viksta 142) och ligger utanför det område som berörs i denna artikel. På den västra sidan av Långsjöområdet, inom Björklinge socken, finns högar på totalt 37 platser i huvudsak fördelade

inom tre områden. Enbart inom ett två km stort område mellan åsen i Björklinge och Björklingeån finns ett tiotal platser med högar. Här finns bl.a. den 9 m breda "Kungshögen", (Raä 4), och de tio Jarlahögarna, (Raä 44), vid Ramsjö, som tillsammans är en av de mest magnifika forn lämningarna i denna trakt (se fig. 10). Enligt Upplands runinskrifter har en runsten stått på toppen av en av Jarlahögarna (U1055). Runstenen, som sedan länge är försvunnen, finns avbildad bland annat av Hadorph i Peringskiölds monumenta. Stenen, som snarast var en bildsten, avbildade en ryttare med ett kastspjut i ena handen och omgiven av tre djur

(drakar) (fig. 11; Wessén & Jansson 1953:324).

1929 års uppteckning av fornlämningar i Björklinge, uppger att området mellan byn Ramsjö och sandåsen bestod av inte mindre än 21 högar. En hög invid gården uppges vara förstörd redan på 1870-talet och "endast gravkumlet återstår" (Eriksson & Eriksson 1926). Idag finns endast tio högar kvar. Alla mellan sju och femton meter stora. Gravfältet vid Ramsjö undersöktes delvis av T. J. Arne, från 27 maj till 3 juni år 1915. Vid tillfället undersöktes fem högar, däribland den så kallade "kungsgraven" (SHM 15488). I tre av högarna påträffades fynd av människoben samt bl.a. glas- och bronspärlor, bryne, kamfragment, nitar, vikter och keramik. Pärlorna kan dateras till 600-tal, horisont P4 vid Lovö (Ljungkvist muntligt; Petré 1984b:64ff.). Vikterna pekar dock mot en senare datering.

Strax söder om Jarlahögarna, vid Raä 42, har det enligt FMIS undersökts ytterligare en hög. Tyvärr finns ingen ytterligare information om denna. Det finns också grupper av högar i Gränby, Lund, Rickberga och Åby. Vid Hammarby, på den norra sidan av Björklingeåns slättmark har sexton högar anlagts inom gravfält Raä 81, vilket sammantaget omfattar cirka 120 lämningar. Högarna är mellan fem och tolv meter stora. Platsen har i och med ett röse och flera skålgropar en tydlig koppling till bronsålder och äldre järnålder. Gravfältet, som är över 400 meter långt och som mest cirka 100 meter brett, ligger på en förhöjning på den norra sidan av Björklingeån, med slättmark dem emellan. Gravfältet ingår i ett sammanhang med ett flertal högar, som ligger längs med ån. I Upplands fornminnesförenings tidskrift 1877-1890 finns uppteckningar om fynd funna vid Sätuna vid Långsjöns norra strand. I en hög påträffades ett bronslock till en urna. Ett svärd har ingen närmare fyndhänvisning, ett järnsvärd och en "Betsman eller häfstång till pilbåge" påträffades i en hög 1826. Tre år tidigare hittades en spiralvriden tråd i en hög vid Sätuna, tyvärr framgår inte i vilket material (Upplands fornminnesförenings tidskrift 1877:181f.). Det finns inga uppgifter om några gravhögar som nu kan lokaliseras, vidare finns inga uppgifter i Fornminnesföreningens tidskrift om anledningen till undersökningen.

På den östra sidan av Långsjön, inom Viksta

socken, finns det totalt fem platser med registrerade högar, vilka är relativt utspridda i Sävastaån och Vendelåns dalgång. Fyra av dessa platser ligger på den västra sidan av Vendelån, och ingår därför i artikelns undersökningsområde. Högen vid Viksta prästgård kallas Lötkullen och kan med sina 20 meter i diameter räknas som en monumentalhög (Viksta Raä 146). Invid Lötkullen finns flera andra gravar. En andra mindre hög ligger också på samma område (Raä 149). Mindre högar ligger också i Meshattebo och Rångsta.

På den västra sidan av undersökningsområdet finns kvadratiske stensättningar vid Hammarby, Läby, Nyby och Lund. Österut finns kvadratiske stensättningar registrerade först då man kommer ut i vendelåns dalgång. Rektangulära stensättningar finns på den östra sidan av Långsjön vid Meshattebo och Sommaränge och på den västra sidan vid Hammarby, Rickberga, Nyby och norr om Långsjön vid Läby. Som tidigare nämnts är en närmare datering av dessa omdiskuterad (Hyenstrand 1974; Bennett 1987).

Sävastaåns dalgång som under bronsålder och äldre järnålder haft en aktiv bosättning, verkar bli mindre viktig under yngre järnålder (se fig. 6). Flera gravtyper är dock svåra att tidsbestämma, vilket kan ge en skev bild av bosättningarnas antal. Däremot verkar bosättningarna på den västra sidan av Långsjön i Björklingeåns dalgång expandera. Det finns också en betydande mängd högar registrerade inom grannsocknen Skuttunge. Det verkar därför som om den nordöstra delen av Långsjön inte längre är lika betydelsefull under yngre järnålder, utan att bosättningarna istället etableras inom den västra och södra sidan av undersökningsområdet.

Vikingatid – Lövsbogen röjs

Den sammanhängande lövsbogen hade ännu så länge fått stå orörd men under vikingatid märks förändringar i pollendiagrammet. Det kan tolkas som att lövsbogen tas i anspråk på ett mer omfattande sätt än tidigare. Under denna period förändrades lövsbogen till utseende, ålder och innehåll. Skog som röjs och växer upp igen får en annan sammansättning i jämförelse med ti-

digare och de flesta träd blir då av samma ålder. På några generationer blev plötsligt lövskogen en tillgänglig resurs med öppna gläntor och ljusare markförhållanden. Här fanns inte bara en strålande vårflora utan även gräs och andra ljusälskande växter, klungor av unga plantor av björk, ask och gran väl lämpade för skogsbete. Skogskanten får en vacker övergångszon till det öppna odlingslandskapet, skogsbrynet med blommande snår och småträd skapas. Eken högs först, kanske var det de större ekarna nära de öppna odlingsområdena som användes först och främst. Växtsättet för de stora ekarna i skogen var annorlunda än de friväxande ekarnas och de kan därför ha varit mer begärliga för vikingatidens skepps- eller husbygge. Genomgående för de stora lövträden i en skog är att de mörka förhållandena under lövkronan fyrtio-femtio meter ovan mark gör att träden växer snabbt på längden, får raka stammar och i princip inga kvistar annat än överst i kronan – ett träd med lövkronan som en liten kvast överst på stammen. En ek eller annat stort lövträd som växer i den ljusa utkanten av skogen får ett annat växtsätt med årstillväxt på bredden vilket ger en tjockare omkrets med stora välutvecklade grenar längre ner på stammen och träd som har en lövkrona som är över hälften av stammen.

När bönderna öppnade upp delar av den förut nästan orörda lövskogen, omformade man skogens struktur och började använda den för odling och bete. Att lövskogen öppnas och används så sent som under vikingatid/tidig medeltid kommer sig av att tillräckligt med mark redan fanns tillgänglig för odling och bete i och med den kontinuerliga landhöjningen. Detta är en stor skillnad från bördiga områden i inlandet, där lövskogen röjdes, högs och brändes fyra tusen år tidigare!

Vikingatida dateringar från området finns från Prästgården och Tibble (Hjärthner-Holdar muntligt & manus 1; Åberg 2005) Vid Prästgården har boplatsen vikingatida dateringar. Här finns bland annat hus på träsyll, och dateringarna till 900-1000 tal. Vid Tibble påträffades en grav med miniatyrföremål, vilken bör höra till denna period. Två härdar har också ¹⁴C-daterats till 900-1000 tal.

Den kristna kyrkan

Kristendomen blir tidigt synlig i området. Dels genom runstenar med inristade kors men också med tidiga kyrkor samt spridda skelettbegravningar där begravningskicket kan tolkas som kristet.

Väster om Långsjön finns uppgifter om 16 runstenar, alla placerade i Björklinge sn. Två av dessa har förkommit; den tidigare nämnda bildstenen vid Ramsjö (Björklinge 44, U1055) samt en runsten som enligt Peringskiöld skall ha stått "...mitt för Sandbroo porten." (Björklinge 109, U1058). Öster om sjön finns ytterligare fyra stenar inom vårt undersökningsområde, två i Viksta sn och två i Tensta sn (Wessén & Jansson 1953).

Vid Björklinge kyrka finns en sten som vittnar om utlandsfärder (U1048). Inskriptionen lyder "Gillög lät hugga till minne av Jorund, sin son, som dog i Hedeby" (Wessén & Jansson 1953:310). Två stenar (U1050 & U1060) har sannolikt identiska inskriptioner och är resta till minne av "Est sin fader". Namnet Est (från Æist) återgår enligt Nordiskt runnamnslexikon på folkslaget ester (<http://www.sofi.se>). Värt att notera är att en runsten (U1034), som använts som tröskelsten i Tensta kyrka, omnämner såväl Torsten som Styrbjörn. Texten lyder: "bröderna Torbjörn, Torsten och Styrbjörn har rest stenen efter sin far Torfast" (Rahmqvist 1978:74).

Kyrkorna i de tre berörda socknarna byggdes tidigt. Häradets huvudsocken tycks ha varit Tensta (Rahmqvist 1996:65). Tensta socken omnämns 1292 Ecclesie Tensta och 1299 parochie Tensta. Tensta kyrka uppfördes i tegel under 1200-talets andra hälft. Det är oklart vem som stod bakom kyrkobyggandet. Det har antagits att det var ägarerna till Salsta. Salsta ligger dock långt från kyrkan och det finns andra högfrälsepersoner som hade jord i socknen, exempelvis Birger Persson från Finstaätten, hans frände Olov Björnsson och Rid-dar Röd Keldorsson (Bonnier 1987:193).

Viksta socken omnämns första gången 1299 och är ett tydligt exempel på en sekundärt tillkommen socken som brutits ut från Tensta socken sedan kyrkan i Viksta byggts. Sockengränsen var länge diffus och när ekonomiska kartan för Norunda upprättades 1862 fick sockengränsen ritas in med hänsyn till

FIGUR 10. Fältbesök vid undersökningarna i Ramsjö. Sett från vänster syns Frida Arne, Ida Schetelig, Berta Almgren, Haakon Schetelig, Oscar Almgren och Eskil Olsson (foto: T. J. Arne 1915, ATA).

FIGURE 10. A visit to the archaeological excavation at Ramsjö. From the left: Frida Arne, Ida Schetelig, Berta Almgren, Haakon Schetelig, Oscar Almgren och Eskil Olsson (photo: T. J. Arne 1915, ATA).

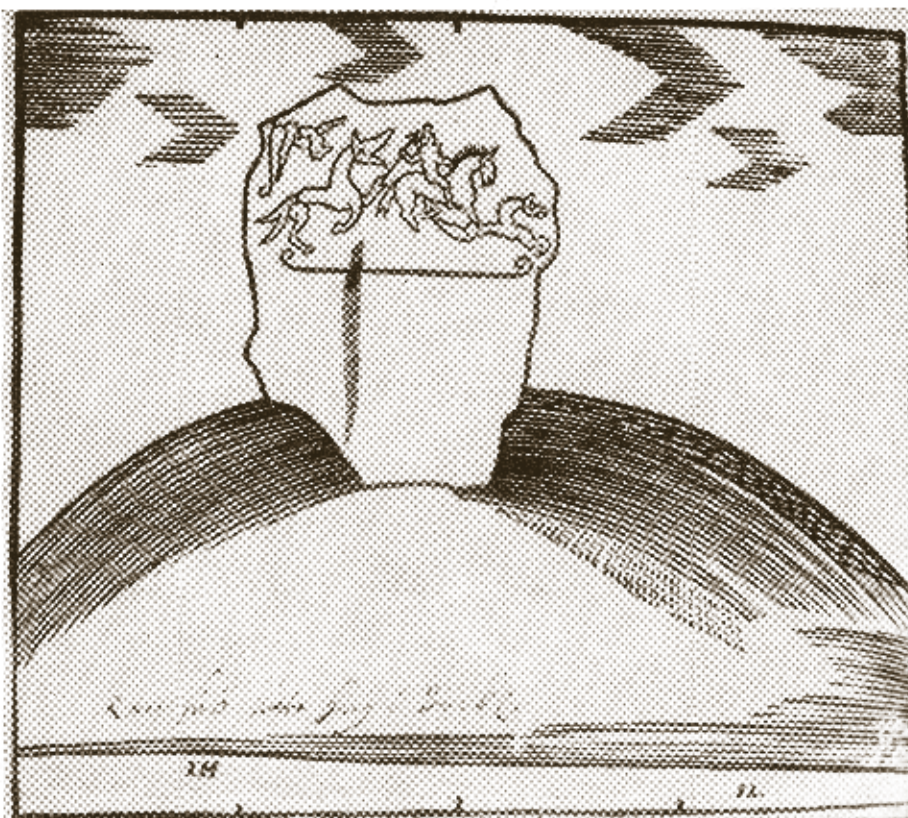
att byns båda delar utgjorde skifteslag (Rahmqvist 1996:247). Märkligt är också att socknen är delad i en östlig del, "Framsöcken", vid Viksta by och den västra delen "Vikstaheden" (Lindgren 1994:5). Viksta kyrka byggdes förmodligen under mitten av 1200-talet som en stormannakyrka. Genom Eriksmiraklerna kan man knyta Viksta till riddaren Röd Keldorsson som sannolikt haft sin sätesgård i byn vid tiden omkring 1300. Ramqvist har tidigare framfört idén att det kan vara denna storman som stått bakom uppförandet av kyrkan (Rahmqvist 1996:246). Röd Keldorsson var en av de tre främsta ledamöterna från Tiundaland i den nämnd som på 1290-talet utarbetade Upplandslagen.

Björklinge socken (Birklinge 1302 och Byrklinge 1316) kan ha fått sitt namn efter "bygden för folket vid birket", björkdungen (Callisendorff 1986:28).

Namnet tycks också ha syftat på den by eller gård vars jord under medeltiden fått bilda prästgården (Rahmqvist 1996:52). Den mellersta delen av gråstenskyrkan har kunnat dateras till åtminstone 1300-tal (Bonnier 1987:260; DMS 1:3:111). I kyrkan fanns ännu på 1600-talet en gravhäll från 1399 över riddaren Styrbjörn Torstensson och hans hustru (DMS 1:3:112). Det finns ingen klar rumslig koppling till de samtida huvudgårdarna och inte heller något i de historiska källorna som skvallrar om vem eller vilka som stod bakom kyrkbyggnationen.

Kristna begravningar?

På ett flertal ställen inom undersökningsområdet har det vid schaktningsarbeten dykt upp skelett. Vid Sommaränge 2 (Viksta, Raä 360), påträffades

FIGUR 11. Den numera försvunna bildstenen från Ramsjö så som den avbildades av Hadorph i *Peringskiölds monumenta* (efter Wessén & Jansson 1953).

FIGURE 11. The lost picture stone from Ramsjö as depicted by Hadorph in *Peringskiöld's Monumenta* (after Wessén & Jansson 1953).

vid undersökningen 2004 ett människoskelett ¹⁴C-daterat till 1030-1220 e.Kr. Skelettet var mycket dåligt bevarat men var troligtvis placerat i öst-västlig riktning med huvudet i väster. Ytterligare skelett skall, enligt lokalbefolkningen, ha påträffats under 40-talet vid breddning av väg 706. Ett fotografi i Upplandsmuseets arkiv, märkt Sommaränge den 3 augusti 1944, kan möjligen vara en avbildning av just dessa skelett (Hennius 2005:26ff.).

Fyra omärkerade skelettgravar, belägna ca 200 m söder om Björklinge kyrka, påträffades av Ivar Schnell 1931. Gravarna bedömdes som sannolikt kristna baserat på deras orientering och fyndmaterialet (Göthberg & Qviström 2002; Schnell 1979:12f.). Schnell gjorde bedömningen att gravfältet var omfattande, vilket senare kom att be-

kräftas i samband med vidare schaktningsarbeten. 1978 utförde vägverket schaktningar söder om korsningen E4-Sandbrovägen och påträffade inte mindre än tio skelett. Skeletten var belägna tätt intill och på varandra samt orienterade i väst - östlig riktning och bedömdes som kristna (Ridderstedt 1979). Det finns ytterligare iakttagelser av skelett från nedgrävningen av rikskabeln, vilken löper i nord - sydlig riktning längs med västra sidan av E4. Dessutom finns uppgifter om skelettfynd något mer söderut och på den östra sidan om E4 (Upplandsmuseets arkiv). Väster om 1931 års undersökningar har en boplats konstaterats, Raä 311. I ett smalt schakt påträffades förhistoriska och efterreformatiska lämningar (Fagerlund & Frölund 1993).

Vikingatid och tidig medeltid – Åkerbruket tar alltmer mark

Under perioden vikingatid och fram till mitten av 1300-talet var klimatet varmare, det som brukar kallas Medieval Warm Period (MWP). Övergången till tvåsåde, där en del av jorden fick ligga i träda medan den andra delen brukades, genomfördes i början av medeltiden. Detta kan ha lett till att mer mark behövdes för åkerjord, men även en ordentligt gödslad ensådesåker kan ge god avkastning. Tvåsåde ger däremot möjlighet till mineralisering under trädesperioden (Flygare muntligt). Ett spår av denna jordbruksexpansion kan vara det röjningsröse som undersöktes vid Sommaränge 1 och som daterades till andra halvan av 1200-talet (Berggren & Henniuss 2004). Betesmarken fick också läggas längre bort från bebyggelsen, på områden som tidigare lämnats opåverkade. Det är antagligen resultatet av denna omläggning som syns i pollendiagrammet från Långsjön med en mycket tydlig uppgång i enpollen tillsammans med en hög halt av kolpartiklar, antagligen från härdar och röjningseldar. Landskapet öppnades alltså ännu mer, åkrar och eneklädda hagmarker blev en mycket vanlig syn runt Långsjön (se fig. 12). Ett ljus och omväxlande landskap var skapat med små inhägnade åkrar och stora blommande ängsmarker. På de betade blockrika moränkul-larna som kantar lerslätten växte björkar och högresta enar och kanske andra lövträd som kommit upp i skydd av stenarna.

Mitt under denna stora uppgång och utvidgning av betesmarken inträffar det märkliga att det plötsligt inte längre finns spår av råg. Eftersom rågen ger ifrån sig gott om pollen borde den synas om den fortfarande odlades i närheten av sjön. Vete eller korn odlades istället, så åkrarna försvann inte, men odlingen ställdes antagligen om eller så flyttades rågodlingen långt från sjön. Rågens avsaknad i diagrammet håller i sig under cirka 300 år. Dateringen är osäker, men interpolerad skulle den vara mellan 1000-talet och 1400-talet. Var klimatet mer lämpat för vete och korn eller fanns det andra kriterier som var avgörande?

Under högmedeltid finns också underligt lite av de stora pollenproducerande växter som vanligtvis växer på öppna torra marker och i friska ängsmiljöer som exempelvis mårar (gulmåra, vitmåra), brudbröd/älggräs och korgblommiga växter (t.ex. hundkåx). En möjlighet är att betestrycket var extra hårt under denna tid och få av dessa högväxta örter hann blomma innan de betades av. Kraftigt bete gynnar lågväxande örter som har sina blad i en rosett tätt intill marken. Deras blommor kan betas av, men bladen finns kvar och producerar näring till växten (Grime & Mackey 2002).

Kolpartikelmängden är dessutom betydligt lägre under denna tid – skulle det kunna vara nergången i jordbruket som var vanlig under 1300-talet som syns istället för ökat betestryck? Här är pollen-diagrammet återigen tvetydigt, speciellt eftersom dateringen inte är helt säker. Under andra halvan av 1300-talet uppträder på många håll ekonomisk stagnation, befolkningsnedgång och ödeläggelse av gårdar i det som brukar kallas ”senmedeltidens agrarkris”. Krisen sammanfaller delvis med att digerdöden spreds genom landet. Effekterna av såväl pestepidemin som agrarkrisens omfattning och följderna har dock diskuterats (se exempelvis Myrdal 1999:111ff.). I Området runt Långsjön syns ingen klar övergivningsfas då betesmarker och åkrar helt växer igen. Under trettonhundratalet expanderar Sandbro och Sätuna i och med anläggandet av Nynäs vid sjöns östra strand, och Lindholmen i norra delen. Kan förändringarna i växtligheten ha något med detta att göra, en konsolidering av markerna med ökat betestryck lokalt runt sjön?

Tider med ökat betestryck

Från och med sen vikingatid (ca 900-1000-talet) finns det tre distinkta toppar av enpollen. ¹⁴C-dateringens stora osäkerhetsmarginal gör det svårt att bestämma tiden närmare än så, se dateringsdiskussion i inledningen. Enen som ju behöver öppna marker för att växa och blomma har under dessa tider extra bra växtförhållanden, och det visar antagligen på att de öppna hagmarkerna ökar både i areal och i betydelse runt Långsjön.

Den första toppen av enpollen infaller under sen vikingatid – antagligen under 900-talet eller 1000-talet och varar i ungefär 30-40 år.

Nästa öppna period är kortvarig och inträffar ca 200-240 år senare, möjligen 1200-1300-tal. Den tredje perioden med öppna betesmarker som breder ut sig runt Långsjön varar längre – runt 100 år – och kom i samband med att rågen började odlas igen. Början av detta kan dateras till 1300-talet (interpolerat från tidigare ¹⁴C-datering mellan 1250 – 1390 e.Kr.). Denna period, som varar ungefär 100 år, skulle alltså sträcka sig in till mitten av 1300-talet eller alternativt ända fram till mitten av 1400-talet. Det är då som ekar och andra stora lövträd på allvar togs i bruk för byggnadsvirke.

Eken minskade stort och användes säkert till både båtbygge och huskonstruktioner. Det är när eken huggs och skogen blir glesare samtidigt som betesmarken gränsar tätt intill som skogsbryn uppstår i flera skikt. Den yttersta delen består då mest av täta slånbuskage (se fig. 13). Strax innanför det nästan ogenomträngliga och taggiga slånbuskaget finns ofta ett skikt med unga träd som annars skulle betas av som unga plantor. Här kan de istället växa upp i en väl skyddad miljö som är både varm och vindstill. I dessa miljöer växer därför ofta träd och buskarter som är mycket begärliga

FIGUR 12. Åkrarna avgränsades från betesmarken vilken karakteriserades av en. I pollendiagrammet syns tre tydliga ökningar i enpollen från vikingatid och framåt som visar på tider med ökat betetryck. Ytterligare ett tecken på ökat bete är den markanta minskningen av storgväxta pollenproducerande växter under högmedeltid. Lågväxande plantor klarar sig bättre när markerna betas (foto: Elisabeth Almgren).

FIGURE 12. The tilled fields were well separated from the pastures, which were characterized by junipers. The pollen diagram have three distinct peaks of juniper pollen from the Viking Age and onwards, which indicate increased grazing. Another sign of intense grazing is the decrease of tall pollen producing plants during the High Middle Ages. Low-growing plants are better adapted to grazing (photo: Elisabeth Almgren).

FIGUR 13. Tätta slånbuskage i skogsbryn. När eken huggs och skogen blir glesare samtidigt som betesmarken gränsar tätt intill, uppstår skogsbryn i flera skikt. Den yttersta delen består mest av tätta slånbuskage som med sina slösande rika blomning ser ut som skummande vita bränningar runt de höga barkvistade grå ekarna. Strax innanför det nästan ogenomträngliga och taggiga slånbuskaget finns ofta ett skikt med unga träd som annars skulle betas av som unga plantor. Här kan de istället växa upp i en väl skyddad miljö som är både varm och vindstill (foto: Elisabeth Almgren).

FIGURE 13. Thick shrubberies of blackthorn/sloe at the forest edge. When the thinned forest borders pastures, a layered edge of trees and bushes often occur. The outer layer often consists of impenetrable blackthorn/sloe, which flower profusely in the spring. Young trees are protected from grazing cattle by the thick, thorny blackthorn and can grow in a sheltered, warm and calm environment (photo: Elisabeth Almgren).

för betande boskap, hjortar och älgar, t.ex. rönn. Skogsbryn är inte bara en skyddande miljö för olika smakrika träd och örter utan också en ljus och varm miljö för småfåglar, ormar, möss, sorkar, bin och humlor – en rik biologisk mångfald utvecklas i dessa skogskanter (Rizell & Gustavsson 1998). Pollen från rosväxter – däribland slån, syns kontinuerligt i pollendiagrammet från denna tid.

En ännu mera markerad ljus och öppen eneperiod med björkklädda beteshagar infaller ca 170-200 år senare och den i sin tur varar runt 130-150 år. Om en jämn sedimentationstakt förutsätts här, så rör det sig om tiden någon gång mellan 1500-talets mitt och upp mot 1800-talet. Odlingen av vete/korn/råg verkar då ha varit lika omfattande runt Långsjön som under 1950-talet.

Avslutande diskussion och uppsummering

En viktig del då det gäller underlaget för tolkningarna av bebyggelseutvecklingen och resursutnyttjandet inom området har utgjorts av resultaten från pollenanalysen av sjösediment från Långsjön. Förändringar i växtligheten beror många gånger på människans inverkan, t.ex. inom åkerbruket i form av bete och odling, vilka kan sättas i samband med olika expansions- regressions- eller stabila faser. Flera sådana faser har gått att urskilja utifrån sedimenten i Långsjön, (se fig. 14-16).

Betydelsen av en miljö

Miljön kring Långsjön domineras av två naturtyper, rullstensåsen och slättlandet, vilka tillsammans utgör bra grunder för tidig etablering och

fortsatt långvarig bosättning i området. Mest framträdande är den nord-sydligt orienterade Uppsalaåsens sträckning längs den västra sidan av sjön. Rullstensåsens genomsläppliga material gör att jorden längs åsryggen för det mesta är torr och tillsammans med dess obrutna sträckning i en nord-sydlig riktning utgör den en utmärkt kommunikationsled genom Uppland (B. Almgren, muntligt). Dessutom finns två större öppna årum, Sävastaån med utlopp i Vendelån och Björklingeån som rinner ut i Fyrisån. Även åarna är viktiga ur kommunikativa aspekter.

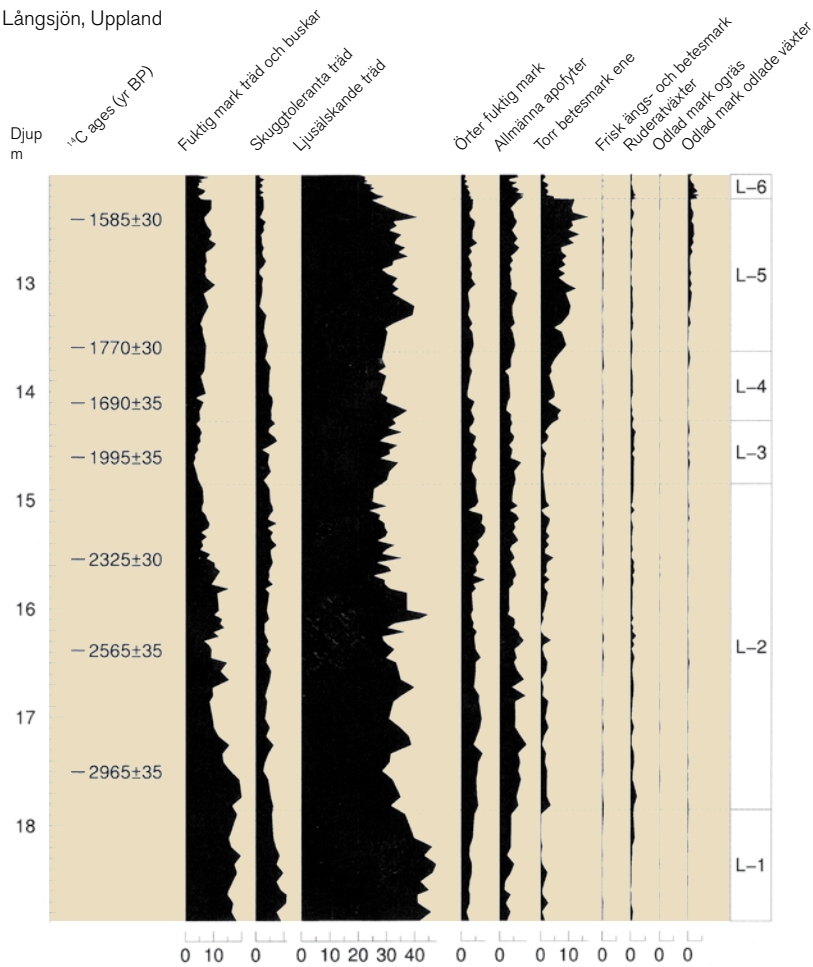
Den gamla havsbotten, Uppsalaslätten, är ytterligare en lokal miljöaspekt som antas ha bidragit till en långvarig bosättning i området. Långsjöslätten ligger på ca 25 m ö.h. och beräknas ha isolerats runt 3000 BP (Karlsson & Risberg 2006). Den nästan helt stenfria jorden var lättbrukad, men den kanske främsta förtjänsten var att de svagt sluttande sidorna längs åarna verkar ha haft

Period	Markutnyttjande från pollendiagram	Arkeologiska lämningar
Mesolitikum	Pollendiagrammet kan inte utnyttjas	Inga fynd
Tidig- och mellanneolitikum	Pollendiagrammet kan inte utnyttjas	Spridda lösfynd framför allt kring åsen.
Senneolitikum – Äldre bronsålder	Pollendiagrammet kan inte utnyttjas	Spridda lösfynd inom undersökningsområdet
Yngre bronsålder - Förromersk järnålder	Jordbruk med koncentration på ängsmarker bosättningar i närheten – ogräs	En tydlig bronsåldersbyggd etableras i Sävastaåns dalgång. Spridda förromerska lämningar söder om sjön.
Första århundradet	Nedgång i jordbruket	Lämningar och dateringar från tiden runt Kristi födelse är fåtaliga på de undersökta platserna.
Romersk järnålder	Betet ökar.	Bygden expanderar. Flera undersökta bosättningar i såväl Sävastaåns- som Björklingeåns dalgångar.
Folkvandringstid/vendeltid	Jordbruket tillbaka på förromersk nivå igen men med en koncentration på ängsmarker och odling samt lite mer betesmark	Bosättningar i Sävasta- och Björklingeåns dalgångar. Storhögar i huvudsak inom Björklingeåns dalgång bl.a. vendeltida storhögar i Ramsjö.
Vikingatid	Jordbruk med koncentration på betesmarker, ängarna finns kvar men kommer inte upp i nivå med ängarna under förromersk järnålder eller folkvandringstid	Bosättningar nästan enbart i Björklingeåns dalgång på den västra sidan av Långsjön.
Medeltid	Flera perioder med ökat betetryck och expansion	Sandbroätten och sätesgodsens etablering.

FIGUR 14. En generell presentation av markutnyttjandet tolkat utifrån pollendiagrammet i relation till arkeologiska lämningar.

FIGURE 14. A general outline of land-use interpreted from the pollen diagram in relation to the archaeological remains in the area.

Långsjön, Uppland

Prov Okal. BP	Kalibrerat 1 sigma	Kalibrerat 2 sigma
Lang 12.41 : 1585±30BP	1080e.Kr. (68.2%) 1220e.Kr.	1020e.Kr. (95.4%) 1280e.Kr.
Lang 13.59 : 1770±30BP	890e.Kr. (68.2%) 1020e.Kr.	830e.Kr. (95.4%) 1080e.Kr.
Lang 14.10 : 1690±35BP	970e.Kr. (68.2%) 1110e.Kr.	900e.Kr. (95.4%) 1170e.Kr.
Lang 14.60 : 1995±35BP	640e.Kr. (68.2%) 780e.Kr.	580e.Kr. (95.4%) 840e.Kr.
Lang 15.54 : 2325±30BP	260e.Kr. (68.2%) 400e.Kr.	200e.Kr. (95.4%) 460e.Kr.
Lang 16.38 : 2565±35BP	30 f.Kr. (68.2%) 110e.Kr.	100 f.Kr. (95.4%) 180e.Kr.
Lang 17.50 : 2965±35BP	530 f.Kr. (68.2%) 380 f.Kr.	600 f.Kr. (95.4%) 310 f.Kr.

FIGUR 15. Ett sammanfattande pollendiagram från Långsjön där de olika arterna har grupperats efter växtkaraktäristik. Den vertikala axeln visar djupet från vattenytan och den horisontella axeln visar variationerna i den procentuella fördelningen av pollen från de olika arterna. Arter som är vanliga på betesmark och i odlad mark ökar från järnåldern och framåt, men ädellövskogens skuggtåligare träd minskar inte förrän under vikingatid. Alla dateringar är okalibrerade. För kalibrerade värden se tabell nedanför diagrammet.

FIGURE 15. A summarized pollen diagram from Långsjön where the different species have been grouped together based on their characteristics. The vertical axis shows depth from the water surface and the horizontal axis shows variations in the percentage distribution of the different species. Species that are common on grazed land and in farmland increase from the Iron Age and onwards, but the deciduous forests do not decrease substantially until the Late Iron Age. All dates are uncalibrated. For calibrated dates see table below the diagram.

en nästan kontinuerlig våtängsvegetation av starr och älggräs ända in till medeltid. Möjligtvis översvämmades åkanterna periodvis och bidrog till de sankta markförhållandena. Under bronsålderns första skede, då de funna bosättningsfynden koncentreras till Sävastaåns dalgång, som ligger under 25 m kurvan, var antagligen slättområdet runt ån och ut mot Vendelån ännu fuktigare.

Det särpräglade uppländska landskapet orsakat av att landhöjningen successivt och med relativ snabbhet frilagt nya landområden gjorde att det inte var nödvändigt för de uppländska bönderna att hugga, rensa och röja i lövskogarna under bronsåldern och den tidig järnålder. Här fanns redan stora områden med ljusare öppnare marker som inte krävde samma stora ingrepp med åsen, den fuktiga nyligen frilagda, kalkrika och stenfria marken och ådalarnas svaga sluttningar. Det är först under vikingatid som bönderna gav sig på den förut nästan orörda lövskogen. Att lövskogen öppnas och används så sent utgör en stor skillnad från bördiga områden i inlandet, där lövskogen röjdes, höggs och brändes fyra tusen år tidigare. Därmed inte sagt att skogen var oviktig under äldre perioder. Skogens produkter har under förhistorien varit en mycket viktig tillgång för bland annat bränsle, byggmaterial och som material till redskap. I undersökningsområdet finns även ett flertal exempel på framställning av tall- och grantjära redan under romersk järnålder. Trots att inslaget av vilda djur i det osteologiska materialet från de undersökta boplatserna är fåtaliga, är det troligt att dessa haft stor betydelse. Vid Tibble påträffades skogshare, mindre gnagare, hjortdjur, fågel, groddjur och fisk (Åberg & Svensson 2006). Vidare var skogen en resurs då det gällde tillgång till bär, svamp, nötter och andra naturresurser, vilka bör ha utgjort viktiga inslag i kosten.

Området runt Långsjön kan under förhistorien med de stora skoglösa slättområdena, har erbjudit kontinuerligt och förutsägbar betesmark och senare även slättermark för boskapshjordar. Detta utgjorde naturligtvis en stabil grund för bosättningarna där en tillförlitlig tillgång på foder till boskapen kompletterade en svagare och mer växlande korn- och veteskörd. En möjlig förklaring som bidragit till kontinuiteten på bosättningarna

runt Långsjön kan ha varit kombinationen av de bördiga och fuktiga slättområdena, åsluttningarna samt den torra åsen. En kombination som underhöll såväl kommunikation, handel och åkerbruk inom ett och samma område under lång tid och med skiftande yttre förhållanden. Landskapets naturliga förutsättningar för långvarig bosättning står naturligtvis inte i motsättning till sociala förklaringsmodeller av bosättningskontinuitet, men kan ha utgjort ett avgörande underlag.

Betydelsen av en plats

De naturliga förutsättningarna i området är mycket goda för att generera ett överskott, men de utgör inte den enda förklaringen till den medeltida högstatusmiljö som finns belagd i och med Sandbroättens gods runt sjön. Området hade redan då en rik och omväxlande kulturhistoria och bilden av en perifer obygd blir svår att belägga i det arkeologiska materialet. Bosättningar fanns utspridda i området redan under neolitisk tid. Från och med bronsåldern syns ett omfattande lanskapsutnyttjande i pollendiagrammen. Utifrån förekomsten av skålgropar, rösen och skärvtenshögar syns en tydlig etablering i området runt Viksta och in i Sävastaåns dalgång, betydligt tydligare än inom den västra sidan om sjön. Även om det finns en närvaro av bronsålderslämningar också i denna del. Under äldre järnålder syns en fortsatt tyngdpunkt i Sävastaåns dalgång. Detta lyser också igenom vid studier av ortnamnen, där äldre namnformer exempelvis med efterleden *-sta* är mycket vanliga i denna del av undersökningsområdet (för datering av ortnamn se exempelvis Brink m.fl. 1994; Vikstrand & Zackrisson 2006). Under yngre järnålder förskjuts tyngdpunkten mot Björklingeåns dalgång. Det är nu ett ovanligt rikt fornlämningsbestånd blir tydligt inom undersökningsområdet med exempelvis Jarlahögarna i Ramsjö och omfattande gravfält med vikingatida högar. Här finns också många runstenar, där flera vittnar om kontakter med utlandet. Förekomsten av stora och långvariga bosättningar såsom Tibble (Raä 318) skiljer sig också från de bosättningsmönster som än så länge kunnat urskiljas i undersökningsområdets nordöstra del. Utifrån pollendiagrammen dras slutsatsen

att betet under alla tider varit viktigt i bygden.

Många forskare väljer att se övergången mellan yngre järnåldern och medeltid som en övergång från en extern tillägnelse av ett överskott genom exempelvis vikingatågens plundringar till en intern exploatering av jordbruksbefolkningen genom jordränta och skatter under äldre medeltid (se Berg 2003:34 och där anförd litteratur). Lindkvist menar att den interna exploateringen intimt hänger samman med framväxten av en central stats- eller kungamakt (Lindkvist 1990). I och med den framväxande kungamakten träder ett nytt samhällsskick fram, nämligen de som grundade sin ställning på relationen till kungen och centralmakten. Källmaterialet är dock alltför sparsamt för att kunna påvisa några personliga samband mellan förhistoriska hövdingasläkter och de medeltida frälseläkterna. Det medeltida frälset ses istället som en ny samhällsgrupp (Berg 2003:34). Mats G Larsson är en av dem som studerat kopplingen mellan stormannagårdar under yngre järnålder och deras eventuella fortsättning in i medeltid. Han menar att tendensen är att de förhistoriska stormannagårdarna snarast framstår som högst ordinära enheter under medeltid och senare tid och att medeltidens storgods främst utgörs av yngre etableringar (Larsson M.G. 1997:181).

I området runt Långsjön finns flera av de kriterier som framförs vid diskussioner av yngre järnålderns och medeltidens centrala platser såsom exempelvis storhögar, runstenar som vittnar om utlandsfärder, tidiga stenkyrkor och medeltidens frälse. En *social kontinuitet* skulle innebära att medeltidens frälse i rakt nedstigande led skulle vara släkt med yngre järnålderns stormän. Även om namnen Torsten och Styrbjörn omnämns på en runsten vid Tensta kyrka anser vi inte att källmaterialets karaktär tillåter sådana slutsatser, (jfr. Ambrosianis diskussion kring runstenen i Ben-

hamra (U200, Vada sn, Uppland och det närliggande Vadagodset (1964:140)). Den *strukturella kontinuiteten* och betydelsen av en plats är dock tydlig. Martin Hansson menar att man kan spåra en strukturell kontinuitet när det gäller var i landskapet ett herravälde utövas. Det är tydligt att det finns platser där betydelsen av samhällets kollektiva medvetande runt en gård var av största vikt för dess existens som maktcentrum och betydelsen av en plats (Hansson 2001:146f.).

Området runt Långsjön – bygd men ingen obygd

Att diskutera frågor om centralt eller perifert leder osökt till frågan; För vem? Kanske kan vi konstatera att sådana betraktelser är starkt färgade av vår samtids synsätt. Här fanns kommunikationslederna längs åarna och åsen samt transportmöjligheter via hålvägar i östvästlig riktning som finns registrerade söder om sjön. Stora arealer av bördig mark fanns i bruk för bete, åker och äng, tillika möjligheter att hålla omfattande boskapsbestånd. Skogen fanns som resurs för att bygga och leva, men också för produktion, kanske som inkomstkälla. I och med färdvägarna låg platsen strategiskt, i sin relation till andra samtida och betydelsefulla bygder, såsom Gamla Uppsala. Här fanns också potentialen att expandera, i jämförelse med bygderna söderut i Gamla Uppsalas närhet, vilka kanske kan anses vara mer tätbefolkade under medeltid. Det är ingen slump att några av Upplands betydelsefullaste män mer eller mindre forskansar sig i området runt Långsjön. Där fanns alla premisser som erfordrades för att befästa position och makt i form av tillgångar, kommunikationsmöjligheter, möjligheten att kontrollera dessa och inte minst en strukturell kontinuitet. ■

Summary

Fields for farmers, land for gentry

The fact that one's natural environment is of great importance for one's survival is considered indisputable. Despite this, it is not standard practice to integrate an environmental study with archaeological results, as has been the case with this article. This has made it possible to shed light on the development and importance of the environment for a particular area to an remarkable extent. The investigated area is the vicinity of Lake Långsjön, in the middle of the Upplandic plains, 20 km north of Uppsala. Here the landscape is characterised by fertile flat country, arid ridges and moraine land with boulders. For several millennia this combination has offered good conditions for continuous settlement, as evidenced by finds and ancient monuments. The distinctive Upplandic landscape, caused by the elevation of the land gradually uncovering new areas, meant that the Upplandic farmers did not have to cut and clear the deciduous forests during the Bronze and Early Iron Ages. There was continuously new land available for crop growing and pasture, as well as open terrain that did not need much maintenance. Not until the Viking Age did farmers begin to clear the deciduous forests.

The arable land was practically free of stones and easily tilled. The main value, however, was in the gently sloping banks of the rivers - the Björklinge River to the west of Lake Långsjön, and the Sävasta River to the northeast - which seem to have had continuous wetland vegetation, with species such as sedge and meadowsweet, right up until the

Middle Ages. During prehistoric times, the area around Lake Långsjön, with its vast plains, may have offered continuous and predictable pastures, and later on hayfields for cattle herds. This was naturally a stable base for the settlements, with reliable access to cattle fodder compensating for poor and fluctuating barley and wheat crops. The natural conditions of the area were perfect for generating a surplus. The river banks were important in terms of environment, revenue and communication.

Despite the fact that the area is often described as peripheral wilderness, the Middle Ages saw the establishment of an extensive manorial complex around the lake, attracting some of the most powerful men in Uppland. Questions discussed in the article are therefore how this "Sandbro dynasty" emerged, and how far back in time an aristocratic environment can be traced. Why was the area around Lake Långsjön so interesting and how was this wealth created? Is it possible to trace special conditions, natural and/or cultural, that facilitated the establishment of the manorial complex?

The two river valleys are very dissimilar in terms of ancient remains. Along the Sävasta River, there is a clear and prominent presence of Bronze Age remains. During the Late Iron Age, the settlement structure shifts towards the Björklingeån river, where most remains of the period are found. Around Björklinge there are a number of very rich monuments from that time, for example "Kungshögen" ('the royal mound') and "Jarlahögarna" ('the earls' mounds') at Ramsjö. The area around

Långsjön also displays several of the criteria put forward in discussions of Late Iron Age and Medieval central places, such as great mounds, rune stones telling of travels abroad, early stone churches and the presence of medieval gentry.

In the area there were communication routes, vast areas of fertile land for pasture, cultivation, and meadow, as well as the forest with all its possible sources of income. The possibilities for expansion were doubtless also important. These are

not the only explanations for the medieval high status environment. The significance of a place is as important as its environment. An older existence of rich milieus and people of great political and/or economic power provides, if not personal/social continuity, then at least the possibility of the structural continuity of a high status environment. These factors might have combined to form the basis of the Sandbro dynasty's hold on the district. ■